

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

31 MAART 1971
56e JAARGANG
No. 2787

In het zicht van de verkiezingen

Mr. W. J. Geertsema, de liberale fractieleider in de Tweede Kamer, heeft het gemeenschappelijke verkiezingsprogramma van de progressieve concentratie PvdA-D'66-PPR een slag in de lucht genoemd. Dit programma gaat voor de komende kabinetsperiode uit van de veronderstelling, dat de groei van het nationale inkomen een bedrag van f. 6 à 7 mrd. zal vrijmaken, dat grotendeels kan worden gebruikt voor verhoging van de overheidsuitgaven. Voorwaarde is wel dat een beperking van de jaarlijkse toeneming van het vrij besteedbaar inkomen tot 2 à 2,5% wordt aanvaard. Mr. Geertsema vindt dit nu irrealistisch. Hij heeft uitgerekend, dat het vrij besteedbare inkomen de komende vier jaar door deze beperking maar met 8 à 10% zal stijgen. Over de afgelopen vier jaar steeg het met 17,6%.

De geloofwaardigheid van de verkiezingsprogramma's nieuwe stijl, die de kiezer een zwaardere belastingdruk en minder persoonlijke welstandsgroei in het vooruitzicht stellen, staat of valt natuurlijk met de bereidheid van de kiezers om offers te brengen. Het getuigt niet van gebrek aan realiteitszin als men achter die bereidheid een vraagteken zet.

Meer dan ooit, zo lijkt het wel, worden de komende verkiezingen beheerst door sociaal-economische „issues”. Wie het programma van de progressieve concentratie naast dat van het CDU-blok legt wordt eerder getroffen door de overeenkomsten dan door de tegenstellingen. Beide groeperingen aanvaarden een verhoging van de belastingdruk met 0,5% per jaar. Zelfs de VVD werpt zich niet meer op als kampioen voor belastingverlaging; die rol is overgenomen door de partij van de vroegere directeur van de Rijksbegroting, die zo graag zélf het mes zet in de rijksuitgaven. De rest van politiek Nederland is de ogen opengegaan voor de urgentie van gemeenschapsvoorzieningen en voor de offers die daarvoor moeten worden gebracht.

Zeker zo belangrijk voor de beleidsvorming is de mening van de sociale partners. Bij hen kan men nog meer werkelijkheidszin verwachten dan bij politieke partijen die stemmen moeten winnen. De vakcentrales

laten hun achterban kiezen uit drie alternatieve programma's, die alle uitgaan van een zeker welvaarts-offer in ruil voor meer gemeenschapsvoorzieningen. Het zwaarste alternatief, dat een stijging van de belastingdruk met 0,6% per jaar inhoudt, valt goeddeels samen met het programma van de drie oppositiepartijen, met dien verstande dat de vakbeweging er een flink stuk inkomensherverdeling ten gunste van het looninkomen heeft ingebouwd. In alle drie alternatieven komt optrekking van de belastingvrije voet met f. 300 mln. voor. Bij het maximum alternatief bedraagt de groei van het vrij besteedbare inkomen nog altijd 2,3 à 2,8% per jaar, vergeleken bij een mogelijke groei van 3 à 3,5%.

In de optiek van de werkgevers verschijnt niet een tekort aan gemeenschapsvoorzieningen, maar de inflatie als grootste probleem in het beeld. Ook de werkgevers gaan er van uit, dat de verdeling van de groei van het reële inkomen de scharnier is waarom het sociaal-economische beleid draait. VNO-voorzitter Bakkenist heeft bij meer dan één gelegenheid verklaard, dat de collectieve bestedingen op het nu bereikte peil gestabiliseerd moeten worden. In het commentaar van het VNO op het Centraal Economisch Plan 1971 staat de opmerkelijke slotzin: „Daarnaast blijft het meer dan noodzakelijk te zoeken naar wegen om de groei van de collectieve uitgaven aanzienlijk te beperken, wil het evenwicht tussen totale uitgaven en beschikbare middelen hersteld worden”.

Hetzelfde VNO heeft ook verklaard, dat bij de beschikking over de „ruimte” vooral niet in de eerste plaats moet worden gedacht aan beperking van de investeringen. Het Centraal Economisch Plan 1971 verschaft de ondernemers een krachtig argument. Het blijkt immers, dat de stijging van het loonaandeel in het nationale inkomen tot meer dan 80% gepaard gaat met een relatieve daling van het overige inkomen. De achteruitgang van het rendement op het geïnvesteerde vermogen tot een naoorlogs dieptepunt vermindert de bereidheid en de mogelijkheden om te investeren. Reden te over voor de ondernemers om zich zowel tegen een verdere sterke loonstijging als tegen een groter beslag van de overheidsuitgaven op de ruimte te keren. Aangezien doelbewuste beperking van de investeringen en van de economische groei niet in het belang van de ondernemers is, kan evenwichtsherstel

(Slot op blz. 210)

Inhoud

A. F. van Zweeden: In het zicht van de verkiezingen	193
(Post)industrieel	194
Drs. W. Siddré: Jawboning en backboning	195
Drs. J. Poot: Van nationale zaak tot nationale taak	196
P. J. Kuijken: Ziekenhuisbank gewenst?	203
Dr. K. H. Stanislaus: Het munt- en bankwezen in Zwitserland	206
Ingezonden	210
Mededelingen	211
Boekennieuws	213

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit

Redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

Adjunct redacteur-secretaris: J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie: postbus 4224. Telefoon: (010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar, studenten f. 31,20, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijksgedelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

(Post)industrieel

Met uitzondering van Turkije en Griekenland, waar in 1968 nog meer dan de helft van de beroepsbevolking emplooi vond in de landbouw, beschikken alle OECD-landen over een — min of meer — ontwikkelde, industriële economie. Ook in Portugal, Spanje en Ierland overtreft de werkgelegenheid in de industriële, resp. in de dienstensector die in de landbouw. In de onderstaande tabel is voor de 18 ontwikkelde OECD-landen — exclusief de kleinste twee, Luxemburg en IJsland — de trendmatige procentuele jaarlijkse verandering van de werkgelegenheid in landbouw, industrie, diensten en totaal over de periode 1955-1968 weergegeven. De cijfers zijn ontleend aan de OECD-publicatie *The growth of output 1960-1980* van december 1970.

Trendmatige, procentuele, jaarlijkse stijging werkgelegenheid

	Landbouw	Industrie	Diensten	Totaal
Ierland	-2,6	2,8	0,8	0,1
Denemarken	-2,8	3,0	1,7	1,3
Japan	-3,3	4,0	3,0	1,5
Portugal	-3,4	2,4	1,7	0,0
Zwitserland	-3,8	2,0	1,9	1,3
Spanje	-2,4	2,4	2,3	0,5
Italië	-4,7	1,3	1,3	-0,5
Frankrijk	-3,6	1,2	1,6	0,3
Finland	-3,7	1,3	3,3	0,4
Oostenrijk	-3,3	0,4	2,1	0,1
Noorwegen	-3,2	0,6	1,8	0,4
West-Duitsland	-3,9	0,7	1,9	0,6
Canada	-2,8	1,8	4,2	2,5
Nederland	-3,2	0,6	1,8	1,0
Verenigde Staten	-4,1	1,0	2,4	1,5
Zweden	-5,7	0,2	2,2	0,4
Verenigd Koninkrijk	-3,0	0,2	1,0	0,5
België	-4,5	0,1	1,5	0,4

Het eerste wat in deze tabel opvalt is, dat in alle landen een aanzienlijke uittocht uit de landbouw plaatsvindt, terwijl — eveneens in alle landen — de werkgelegenheid in industrie en dienstensector een stijgende trend vertoont. Vervolgens springt in het oog dat de groeivoet van de werkgelegenheid in de dienstensector in elk land hoger ligt dan die van de totale werkgelegenheid. Dit betekent dat er per saldo in alle landen een intocht in de dienstensector vanuit de landbouw plaatsheeft. De landbouw is dus zonder uitzondering expulsiel, de dienstensector zonder uitzondering absorptiesector. Bij de industrie ligt de zaak ingewikkelder; zij neemt een tussenpositie in.

Nu kenmerken de hoogst ontwikkelde industrielanden zich door de — zowel door aanbod- als vraagfactoren veroorzaakte — voortdurend toenemende betekenis van de dienstensector in de totale werkgelegenheid. Enerzijds verschuift met stijgende welvaart de vraag in de richting van deze sector, terwijl anderzijds de mogelijkheden tot arbeidsbesparende technieken daar relatief gering zijn. Wanneer dit proces ver is voortgeschreden spreken we van een post-industriële economie. We kunnen trachten aan de hand van de tabel te bepalen welke landen zich reeds in die ontwikkelingsfase bevinden. Op het eerste gezicht lijkt daarbij een voor de hand liggend criterium de verhouding tussen de groeivoeten van de industrie- en de dienstensector. Groeit de werkgelegenheid in de industrie het hardst, dan bevinden we ons nog in de industriële, in het omgekeerde geval reeds in de post-industriële fase.

Hantering van dit criterium leidt echter tot een weinig bevredigende uitkomst: alle onderste elf landen van de tabel, en daarmee tevens landen als Oostenrijk en Finland, zouden reeds post-industrieel zijn, terwijl Italië een grensgeval zou vormen. Bij nader inzien lijkt het gebruikte criterium ook minder gelukkig. Immers, zolang de industriële werkgelegenheid, ofschoon minder sterk stijgend dan die in de dienstensector, sneller toeneemt dan de totale, neemt het aandeel van de industrie in die totale werkgelegenheid nog toe en kan bezwaarlijk reeds van een post-industriële economie gesproken worden. Dit is het geval met de middelste vijf landen van de tabel. Het lijkt dan ook beter pas van de post-industriële fase te spreken, wanneer de werkgelegenheid in de industrie langzamer groeit dan de totale, hetgeen betekent dat het aandeel van de industrie in de totale werkgelegenheid terugloopt. Dit nu is slechts het geval bij de onderste zes landen van de tabel.

Jawboning en backboning

„Jawboning” en „Backboning” zijn instrumenten van economische politiek. „Jawboning” komt neer op een pittig gesprek tussen, bij voorkeur, de president van de Verenigde Staten van Amerika en vertegenwoordigers van oligopolistische bedrijfstakken. De president wijst bij dergelijke gelegenheden deze ondernemers er op dat zij, vanwege het algemeen belang, aangekondigde prijsverhogingen moeten afgelasten of mitigeren. Het onderhoud van Kennedy met Blough in 1962 is beroemd geworden. Onlangs heeft ook Nixon de staalmagnaten weer eens flink toegesproken.

„Backboning” is van meer recente datum. In 1966 door Wallich¹ geïntroduceerd, onlangs door Weintraub² uitvoerig beschreven. Dit instrument van economische politiek beoogt de ruggegraat van ondernemers te versterken tegen het te gemakkelijk toegeven aan hoge looneisen van vakverenigingen. Weintraub zoekt naar een inkomenspolitiek „for a decade”. Deze inkomenspolitiek moet het proces van blijvende loonen prijsverhogingen dempen. Hij beschrijft dit proces voor de Amerikaanse en Engelse economie met behulp van een „cost push”-inflatiemodel. Zijns inziens is de inflatie in deze landen vrijwel geheel te verklaren uit excessieve looneisen. Vakverenigingen beschikken over een „unhindered power” om hoge looneisen door te drukken. Het prijsniveau stijgt dan omdat de kosten per eenheid produkt stijgen: „cost do influence prices”. Ondernemers worden door hem gekarakteriseerd als „hapless sitting ducks”. Zij bieden te weinig weerstand tegen hogere looneisen omdat zij verwachten dat ook andere ondernemers de hogere lonen zullen doorberekenen in de prijzen. De relatieve concurrentiepositie van een onderneming verandert dan niet.

Tegen deze achtergronden zoekt

Weintraub naar een middel om de z.i. zwakste partij een steuntje in de rug te geven. Zijn voorstel komt neer op een extra winstbelasting voor die bedrijven die van het ene jaar op het andere jaar de beloningen van de employés met een hoger percentage dan de landelijk gemiddelde procentuele verandering van de arbeidsproductiviteit laten groeien.

Laten wij dit voorstel met een cijfervoorbeeldje toelichten. Neem aan dat de arbeidsproductiviteit gemiddeld over de economie als geheel met 4% groeit. Neem verder aan dat het tarief van de winstbelasting gelijk is aan 45%. Als de procentuele verandering van de aan employés uitgekende inkomens ligt tussen 5 en 6% dan wordt het straftarief van de belasting gelijk aan bijv. 48%; als de inkomens stijgen met een percentage tussen 6 en 7% dan wordt het straftarief van de belasting bijv. 52%. Het voorstel heeft derhalve betrekking op beloningen van arbeid én management.

Dit betekent dat er enige ruimte overblijft voor vakverenigingen om te onderhandelen. Als zij insisteren op een hogere loonstijging dan de gemiddelde stijging van de arbeidsproductiviteit (4%) dan kan dat, zonder extra heffing, alleen dan wanneer de overige inkomens met minder dan 4% groeien.

¹ H. C. Wallich in „Newsweek”, 1966 en 1970. Standno. NEH-bibl. P 4554.

² S. Weintraub in „Lloyds' Bank Review”, januari 1971. Standno. NEH-bibl. PA 289.

Het is duidelijk dat het voorstel van Weintraub en Wallich de weerstand van ondernemers tegen hogere looneisen kan vergroten. Als zij — na invoering van het voorstel — toegeven aan de hogere looneisen zullen de winsten in gevaar komen, waartegen vooral van de kant van de aandeelhouders bezwaar zal worden gemaakt. Toch moet er op gewezen worden dat ondernemers het straftarief kunnen afwentelen in hogere prijzen. Sommigen achten dit een reële mogelijkheid, anderen (bijv. Wallich) beweren daarentegen dat recente onderzoeken er op wijzen dat de winstbelasting niet zo gemakkelijk afgewenteld wordt.

Het voorstel van Wallich en Weintraub — misschien op het eerste gezicht ingenieus — voldoet ook om andere redenen niet. Vooralnog moet betwijfeld worden of het „cost push”-denkschema van de laatste auteur wel actueel is. Het inflatieproces is zeer ingewikkeld; zo zal ook verklaard moeten worden waarom, in de gedachtengang van Weintraub, de vakverenigingen steeds maar weer hogere lonen kunnen vragen. Hier kunnen wel degelijk de krachten van de vraagzijde op arbeidsmarkt achterzitten. Verder worden de ondernemers — beschreven als „hapless sitting ducks” — toch in staat geacht het niet-loonaandeel constant te houden. Zij doen dit door een vaste procentuele winstmarge te plaatsen op de loonkosten per eenheid produkt. Men kan zich afvragen of dit dan ook niet een wat zware taak is voor ongelukkige eendjes.

Weintraub's geloof in het „cost push”-model van het inflatieproces verhindert hem overigens niet om er op te wijzen dat zijn voorstel ook het instrument van de fiscale politiek effectiever maakt. Immers de additionele belastingopbrengsten — mits niet weer in de kringloopstroom gebracht door de overheid — reduceren de beschikbare inkomens en daarmee de bestedingen. Ook vanuit de vraagzijde kan daardoor de druk op een economie verminderen. Zijn „excess wage settlement tax” be-

Van nationale zaak tot nationale taak

Woningbouw prioriteit nummer één

DRS. J. POOT*

Blijkens recente opinie-onderzoekingen, onder auspiciën van KRO's Brandpunt, heeft de aanpak van het woningvraagstuk bij het Nederlandse volk prioriteit no. 1. Op de vraag: „welke twee problemen moet de regering volgens u op de eerste plaats aanpakken?” werden woningbouw en milieuverontreiniging door de ondervraagden als de belangrijkste twee problemen genoemd. Overigens werd de urgentie van het woningvraagstuk tweemaal zo sterk beleefd als het tweede probleem. Het woningvraagstuk bleek in de laatste enquête van januari jl. zelfs bijna even zwaar te wegen als de drie daarop volgende fundamentele problemen, t.w. milieuvuiling, loon- en prijsbeleid en bejaarden, tezamen. Van de ondervraagden vond 21,5% dat de regering extra geld voor de woningbouw moet uitgeven; 49% was bereid voor de oplossing van de woningnood meer belasting te betalen.

Nu het blijkens deze cijfers niet uitgesloten is, dat een groot deel van onze bevolking zich metterdaad iets wil ontzeggen voor de oplossing van de woningnood, hebben de woningzoekenden recht op een perspectiefrijk en realiseerbaar bouwprogramma. Men kan niet langer volhouden, dat de belangstelling van de Nederlander uitsluitend gericht is op TV en auto. Dit verplicht het volgende kabinet tot een beleid, dat een huis op den duur even gemakkelijk bereikbaar en betaalbaar maakt als een auto.

Kernproblemen

Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Weliswaar zijn er enkele pluspunten in de huidige woningbouw, maar de problemen overheersen nog en voorshands lijken ze on-

oplosbaar. Pluspunten zijn dat er ruimere, beter afgewerkte en leukere woningen worden gebouwd dan vóór 1967 en dat er bovendien naar een betere woonomgeving wordt gestreefd. Daar staat tegenover, dat de woningproductie sinds 1967 stagneert en dat de bouwkosten desondanks regelmatig en zeer aanzienlijk stijgen. Ook bestaat gegronde twijfel of er wel voldoende financieringsmiddelen beschikbaar zullen komen voor het woningbouwprogramma, nu de laatste vier jaar de stichtingskosten nog sterker stijgen dan de bouwkosten. Voorts stijgen niettegenstaande de sterk opgelopen subsidies de woonkosten veel sterker dan de inkomens, zodat ondanks het woningtekort de afzetmoeilijkheden toenemen. Bovendien dreigt een blijvend tekort aan bouwgrond door de lange planologische procedures.

Niet te vergeten is tenslotte het falende subsidiebeleid, afgestemd op de minder draagkrachtigen, die evenwel de laatste vijftien jaar niet meer in de voor hen bestemde woningen terecht kunnen. Daarentegen bleek uit de genoemde Brandpunt-enquête, dat 46% van de ondervraagden, die bewoners waren van gesubsidieerde woningen, subsidie niet nodig achtte; wel een schril bewijs hoezeer een politiek zijn doel kan missen.

Verloop productie en kosten

Thans enkele cijfers. Men is wel eens geneigd geweest om een causaal verband te veronderstellen tussen het verloop

* De auteur is directeur van Eurowoningen NV.

hoeft dan ook niet noodzakelijkerwijs gekoppeld te worden aan zijn „cost push”-veronderstellingen. Daarmee vervallen overigens de bezwaren tegen zijn voorstel niet.

Aan deze bezwaren kan hier nog worden toegevoegd dat een wijziging in de verhouding tussen geschoolden en ongeschoolden (bij constante beloningsvoeten) een stijging van de index van aan werknemers uitgekeerde inkomens kan veroorzaken. Als deze index hierdoor sneller stijgt dan de landelijke arbeidsproductiviteit, moet deze ondernemer dan toch de extra heffing betalen? Misschien zou

in dit geval een ingewikkeld reken-schema de beloningsindex nog kunnen corrigeren voor deze verschuiving, die veroorzaakt kan worden door de technische ontwikkeling. Het systeem van Wallich en Weintraub leidt voorts tot een verstarring van de produktiestructuur. Immers, ongelijke inkomenselasticiteiten veroorzaken verschuivingen in het bestedingspatroon. Reallocaties van produktiemiddelen zijn dan nodig. Daartoe moeten de relatieve beloningsvoeten wijzigen. Waarom mogen die ondernemers die werken voor markten met hoge inkomenselasticiteiten geen ho-

gere inkomensgroei dan de landelijke gemiddelde arbeidsproductiviteit uitkeren?

Is het zoeken naar eenvoudige automatische regels om de werking van een economie te regelen niet een zoeken naar de kwadratuur van de cirkel? Mijns inziens blijft „jawboning” daarom onvermijdelijk, maar het vereist wel politieke moed.

W. L. de Vries

van de productiecijfers en de bouwkosten, en wel in die zin dat stijging van de produktie automatisch tot kostenstijging en omgekeerd daling van de produktie tot automatische kostendaling zou leiden. Uitgangspunt hierbij was, dat stijging van de produktie spanning op de arbeidsmarkt tot gevolg had, daarentegen daling ontspanning. Wat wijzen de cijfers nu uit? Hiertoe kan worden verwezen naar onderstaande tabel en nevenstaande grafiek.

De ontwikkeling van woningproductie, bouwkosten en investeringen in woningbouw, in de periode 1950 t/m 1970

Jaar	Woning- produktie	Bouw- kosten indices (1969=100)	Investerings in woning- bouw (excl. grond)	
			Absoluut (In f. mtr.)	In % van de nationale investerings
1950	47.300	37	733	19
1951	58.666	43	779	19
1952	54.601	43	868	21
1953	59.579	43	1.046	21
1954	68.487	46	1.090	19
1955	60.819	52	1.120	16
1956	68.284	57	1.510	19
1957	88.397	61	1.825	20
1958	89.037	58	1.764	22
1959	83.632	57	1.820	20
1960	83.815	58	1.808	18
1961	82.687	61	1.847	17
1962	78.375	65	1.870	16
1963	79.523	70	2.013	16
1964	100.978	76	2.897	19
1965	115.027	79	3.440	20
1966	121.699	84	3.924	20
1967	127.433	84	4.572	21
1968	122.773	89	5.164	21
1969	123.117	100	5.512	21
1970	117.284	109	4.468 a)	20 a)

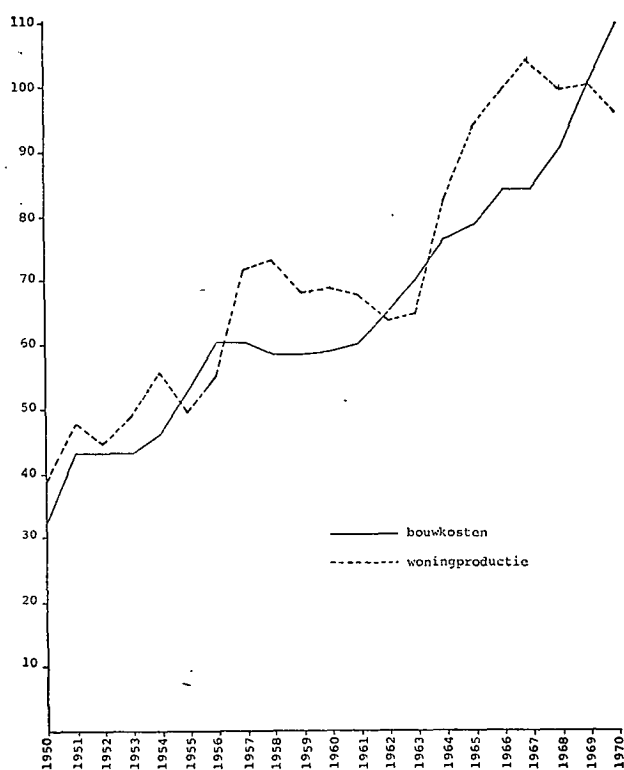
a) Drie kwartalen.
Bron: CBS.

In de afgelopen twintig jaar zijn er twee perioden van zeer sterke produktiestijging geweest. In de eerste periode van 1955 t/m 1958, toen de produktie steeg van 60.819 tot 89.037, stegen de bouwkosten van 52 tot 58 punten, of slechts met gemiddeld 3% per jaar. In de tweede periode van 1962 tot en met 1967, toen de produktie steeg van 78.375 tot 127.433, stegen de bouwkosten van 65 tot 84 punten, of met gemiddeld 6% per jaar. Daarbij moet opgemerkt worden dat er in 1964 een loonexplosie heeft plaats gevonden.

Er zijn ook twee perioden van behoorlijke produktiedaling geweest. In de eerste periode van 1958 tot en met 1962, stegen de bouwkosten desondanks van 58 tot 65 punten, of gemiddeld met 3% per jaar, dus even sterk als tijdens de voorafgaande periode van sterke produktiestijging. In de tweede periode van produktiedaling, lopend van 1967 tot 1970, stegen de bouwkosten van 84 tot 109 punten, of gemiddeld met 10% per jaar; d.w.z. bijna tweemaal zo sterk als tijdens de voorafgaande periode van ongekend sterke produktiestijging.

Deze cijfers wijzen uit dat stijging van de woningproductie niet hoeft te leiden tot een sterkere stijging van de bouwkosten dan bij daling. Eerder lijkt het tegendeel het geval. De conclusie uit deze cijfers is, dat het veronderstelde positieve causale verband tussen het verloop van produktie en kosten niet bestaat. Dit verband is veel ingewikkelder. De sterke schommelingen in de produktie zouden wel eens de oorzaak kunnen zijn van het uit de hand lopen van de bouwkosten. Anders gezegd: de mate van stijging of daling van de produktie is niet alleen of in

Het verloop van de indexcijfers van woningproductie en bouwkosten in de periode 1950 t/m 1970 (1969 = 100; bron: CBS)

de eerste plaats beslissend voor het verloop van de bouwkosten, maar minstens even belangrijk is de wijze waarop dit gebeurt, namelijk georganiseerd of niet-georganiseerd. Het in uitvoering nemen van woningen, of het uitvoeringsniveau nu stijgt of daalt, dient naar mijn oordeel altijd planmatig te geschieden.

Zeer verwonderlijk is het eigenlijk, dat ondanks de sterke produktieschommelingen de woningproductie in twaalf jaar verdubbeld is, namelijk van 60.819 in 1955 tot 127.433 in 1967. Geeft men de voorkeur aan gemiddelde produktiecijfers, dan stijgt de produktie tussen de periode 1953 t/m 1956 en de periode 1966 t/m 1969 van gemiddeld 64.292 tot 123.755, maar is zij niet minder spectaculair.

Tussen dezelfde perioden stegen de investeringen in de woningbouw tot het vier- à vijfvoudige en steeg het aandeel in de nationale investeringen zelfs van gemiddeld 18,73% tot 20,8%. Voorwaar geen geringe prestatie van onze nationale economie, temeer omdat deze daarenboven in staat gebleken is een vertienvoudiging van het autopark te verwerken, namelijk van 268.000 auto's in 1955 tot 2,6 miljoen in 1970.

Woningbouw loopt vast

Kan het wonder zich herhalen, dat de woningproductie zich in de komende tien à vijftien jaar wederom verdubbelt, ongeacht de wisselingen van het kabinetsbeleid en zonder planmatige aanpak? Dat lijkt mij onmogelijk. De woningproductie zal integendeel gaan vastlopen als niet op korte termijn een aantal krachtige en geïntegreerde overheidsmaatregelen wordt getroffen. De ontwikkeling acht ik thans uitermate verontrustend, met name op het

terrein van de financiering, de prijzen én de afzet. Niet alleen de bouwkosten zijn immers sterk gestegen, maar nog veel sterker de grondkosten en de financieringslasten. Door een cumulatie van deze drie kostenfactoren zijn de woonkosten veel sterker gestegen dan de inkomens. Dit geldt zowel voor huur- als voor eigenbezitswoningen.

Uit onderstaande voorbeelden uit de eigenbezitssector moge blijken, dat terwijl de verkoopprijzen over twee jaar nog geen 20% gestegen zijn, de maandlasten met 120% omhoog zijn gegaan. Dientengevolge moet het inkomen in 1970 bijna tweemaal zo hoog zijn om een woning te kunnen kopen, die gelijkwaardig is aan een woning in 1968. Aangezien de inkomens binnen deze twee jaar niet verdubbeld zijn, heeft deze lastenverdubbeling tot effect dat er minder gegadigden voor een eigen woning zullen komen. Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor huurwoningen.

Norm: woning met 6 verblijfseenheden

- ▣ paallengte 12 meter
- ▣ gemeenteklasse I

Koopsom in 1968: f. 55.000; 10% eigen geld = f. 5.500

Hypotheek f. 49.500 ad $7\frac{1}{2}\%$ (annuïteitsbasis) = f. 3.712,50 per jaar
— premie..... = f. 1.790 per jaar

f. 1.922,50 per jaar
= f. 160,21 per maand

Vereist inkomen: f. 11.850 per jaar bruto.

Koopsom in 1969: f. 60.000; 10% eigen geld = f. 6.000

Hypotheek f. 54.000 ad 8% (annuïteitsbasis) = f. 4.320 per jaar
— premie..... = f. 1.050 per jaar

f. 3.270 per jaar
= f. 272,50 per maand

Vereist inkomen: f. 17.660 per jaar bruto.

Koopsom in 1970: f. 65.000; 10% eigen geld = f. 6.500

Hypotheek f. 58.500 ad $9\frac{1}{2}\%$ (annuïteitsbasis) = f. 5.557,50 per jaar
— premie..... = f. 1.320 per jaar

f. 4.237,50 per jaar
= f. 353,13 per maand

Vereist inkomen: f. 22.835 per jaar bruto.

In indexcijfers uitgedrukt (betreft gemeenteklasse I)

	1968	1969	1970
Koopsom	100	109	118
Rente	100	107,7	130,8
Maandlasten	100	169	220
Vereist inkomen	100	149	193

Zonder bijzondere maatregelen zal er leegstand in huurwoningen komen en zal de afzet van eigenbezitswoningen gaan stagneren. Weliswaar zijn de woningsubsidies aanzienlijk verhoogd, maar op den duur kan dit niet de oplossing zijn. Alleen de jaarlijkse huursubsidies zijn tussen 1967 en 1970 reeds verdubbeld en gebracht van f. 200 mln. op f. 400 mln. In de komende drie jaar dreigt dit bedrag opnieuw verdubbeld te worden. Maar op deze wijze kan de regering niet blijven doorgaan. Bovendien heeft de stijging van de stichtingskosten tot gevolg, dat óf de totale investeringen in de woningbouw stijgen tot een voor de nationale economie onverantwoord hoog peil, óf dat het aantal wooneenheden dat kan worden gefinancierd daalt. Momenteel verkeren we in de laatste situatie, maar er is weinig voor nodig om in de eerste te geraken. Dan zitten we weer volop in de overbesteding en kan het oude spelletje van afremmen-opvoeren en omgekeerd, opnieuw beginnen.

Vrijblijvende contacten

Dat wisselvallige beleid heeft een aantal, o.a. conjuncturele, oorzaken. De diepste oorzaak is wellicht, dat de bouwnijverheid een onderontwikkelde bedrijfstak is, die steeds verder dreigt achter te raken bij de inventieve en kapitaalintensieve bedrijfstakken, die zulke winstmarges kennen dat zij hun investeringen en research grotendeels uit ingehouden winsten kunnen financieren. Naast het probleem van de arme en rijke landen kennen wij dat van de arme en rijke bedrijfstakken, waartussen de verschillen eveneens groter worden. Uit eigen kracht kan de bouwnijverheid deze achterstand niet wegwerken. Zij is teveel versnipperd; er zijn 15.000 aannemingsbedrijven, terwijl er slechts behoefte is aan 25, maar dan zeer goed geleide en inventieve bedrijven, en 1.000 kleine aannemingsbedrijven die tevens in het onderhoud werkzaam zijn ¹.

Hoewel de overheid — met name de centrale — een stevige vinger in de specie heeft, strekt haar bemoeienis zich hoofdzakelijk uit tot details, tot „wenken en voorschriften” en zelfs in sommige gevallen, bijvoorbeeld in de planologische sector, tot het opwerpen van barrières. Ruimtelijke ordening en volkshuisvesting dienen elkaar wederkerig te steunen, maar werken thans nog te veel los van elkaar.

Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor de andere partijen, die bij de volkshuisvesting betrokken zijn. Tussen overheid en bijvoorbeeld architecten bestaat een losse verhouding. Binnen de architectenwereld is er een grote versnippering, zij het dat de laatste tijd belangrijke initiatieven tot samenwerking zijn genomen, zoals in de SAR (Stichting Architecten Research) en de Stichting Nieuwe Woonvormen. Eenzelfde vrijblijvende verhouding bestaat er tussen overheid en financiers. De overheid heeft weliswaar een zeer gunstige rendementsregeling voor belegging in onroerend goed getroffen, maar de beleggers hebben zich niet willen binden aan het aantal te beleggen woningen.

Coördinatie met bindende afspraken

Naar mijn vaste overtuiging zal de overheid het woningvraagstuk nimmer oplossen, als zij enerzijds te ver gaat door de bouwnijverheid tot in details te reglementeren,

¹ Overigens is dit niet een typisch Nederlands vraagstuk. In de Verenigde Staten worstelt men met hetzelfde probleem. Onder de titel „Het tijdperk van de superbouwers in de Amerikaanse Woningbusiness” staat op pagina 2 van de zesde jaargang, no. 14, van „Marketing Mix Digest”: „De \$ 20 mrd. per jaar, welke de woningbouwmarkt in de V.S. groot is, is versnipperd onder zo'n 100.000 ondernemingen. De gemiddelde produktie is niet meer dan 15 eenheden. De federale regering is echter een 'doorbraak' actie begonnen met het doel aan de slepende gang van zaken een eind te maken. Aan deze actie nemen ook outsiders op de woningmarkt, zoals U.S. Steel (uitvindster van de stalen deur, waarvan in 1970 700.000 werden verkocht), General Electric en Dow Chemical deel. Wat nodig is, is massaproductie, massadistributie, massafinanciering en massamechanisering. Huizen moeten een merknaam krijgen. Men verwacht dat binnen 5 jaar 200 ondernemingen gezamenlijk een derde van de markt gewonnen zullen hebben”.

anderzijds verzuimt met andere belangrijke partijen, zoals de beleggers, tot duidelijke afspraken in samenwerkingsverband te komen. Voorts meen ik dat het bedrijfsleven in de meest uitgebreide zin — waaronder ik dan niet alleen de aannemers, maar ook de toeleveringsbedrijven, de financiers en ook de architecten versta — niet in staat is, zelfs niet als deze partijen onderling nauw zouden samenwerken, op eigen kracht het woningvraagstuk op te lossen.

Tenslotte zou ik willen stellen dat de overheid als voornaamste partij tot taak heeft in de woningbouw alle betrokken partijen uit het bedrijfsleven te coördineren, zulks in samenhang met de ruimtelijke ordening. Deze coördinatie zal echter niet in details mogen treden, maar zich tot globale planning moeten beperken, tot het vastleggen van spelregels met de diverse partijen en van taakstellingen. Omgekeerd zal de overheid garanties en voordelen moeten geven aan de samenwerkende partijen. Want een samenwerking zonder voordelen houdt geen stand.

Lange-termijnplanning

In plaats van een ongewisse produktie, die gepaard gaat met te sterke stijging van de prijzen, dient de zekerheid te komen van een regelmatige, niet te overdreven produktiestijging over een lange periode, t.w. van 1973 tot 1980, waarbij de prijzen in de hand gehouden worden. Het is niet wenselijk de produktie thans onmiddellijk sterk op te voeren, aangezien dan de bouwrijzen onherroepelijk uit de hand zullen lopen. Bovendien moet niet alleen de kwantiteit, maar evenzeer de kwaliteit omhoog, maar voor beide ontbreken nu de middelen. Aangezien voorbereiding van doeltreffende maatregelen circa een à twee jaar vergt, en de bouwrijzen van een woning op bijna een jaar moet worden gesteld, kan de produktie eerst vanaf 1973 regelmatig omhoog, elk jaar met ongeveer 10.000 woningen. In 1971 en 1972 zullen om en nabij 120.000 woningen gereedkomen, zodat in 1975 tegen de 150.000 en in 1980 rond 200.000 huizen kunnen worden geproduceerd. Dat betekent een produktiestijging van 60 à 70% of gemiddeld 8% per jaar vanaf 1972.

Vergeleken met een soortgelijke produktiestijging tussen 1955 en 1967, lijkt dit voor de bouwnijverheid een haalbare zaak. Hieraan dienen echter twee voorwaarden te worden verbonden. Omdat de planningperiode langer is dan een normale regeringsperiode, dienen volgende kabinetten deze taakstelling over te nemen. Vervolgens mogen de bouwkosten over de gehele periode niet sterker stijgen dan de gemiddelde kosten van levensonderhoud. Daartoe zullen rationele bouwmethoden moeten worden ingevoerd. Standaardisatie en serieproduktie moeten van overheidswege worden voorgeschreven en zeker voor overheidsbouw consequent worden doorgevoerd. Stel dat vijftigduizend woningen met overheidsfinanciering worden gebouwd, dan zal het aantal typen moeten worden beperkt tot minimaal tien, maximaal vijftig, die gedurende vijf jaar kunnen worden gerepeteerd, bij voorkeur in andere bestemmingsplannen en andere gemeenten, teneinde monotonie te vermijden. Een serie bestaat zodoende uit minimaal 5.000, maximaal 25.000 woningen. Dankzij deze werkmethode kunnen standaardonderdelen ontstaan, die op den duur paradoxalerwijze juist tot grote variatie in woningtypen zullen leiden.

Nationaal Woningresearch Instituut

Voor architecten wordt het de moeite waard voor dergelijke

grote opdrachten uitgekende ontwerpen te maken, bij voorkeur in samenwerking met andere architecten. Het behoeven geen conventionele typen te zijn. Integendeel. In dit verband zou het aanbeveling kunnen verdienen de opdrachten van overheidswoningen slechts te geven aan een op te richten Nationaal Woningresearch Instituut, waarin bijvoorbeeld de Stichting Nieuwe Woonvormen, de SAR, het Bouwcentrum, het Nederlands Normalisatie-Instituut, alsmede TNO-instituten kunnen samenwerken. Het Woningresearch Instituut geeft dan op zijn beurt aan de architecten volgens zijn normen nauwkeurig omschreven opdrachten. De Nationale Woningraad en het Katholiek Instituut voor de Volkshuisvesting kunnen aan deze normalisering en research een zeer belangrijke bijdrage leveren, omdat daar in beginsel reeds een bundeling van krachten aanwezig is.

Het Woningresearch Instituut zal bovendien nauw moeten samenwerken met de Rijksplanologische Dienst, die planologische modellen dient te vervaardigen. Het is namelijk weinig zinvol woningtypen geïsoleerd van de woonomgeving te ontwerpen. Woningtypen en verkaveling beïnvloeden elkaar wederkerig. Per overheidswoning dient in 1972 1% van de bouwsom, oplopend tot 5% in 1980, beschikbaar gesteld te worden aan het Nationaal Woningresearch Instituut. Er lijkt mij geen bezwaar tegen dat eveneens voor de particuliere bouw verplicht te stellen.

Dergelijke grote opdrachten, met een seriegrootte van 5.000 tot 25.000 woningen, kunnen slechts aan grote aannemingsbedrijven worden verleend of aan combinaties van middelgrote aannemers. Op deze wijze wordt de sanering van deze bedrijfstak in de hand gewerkt. Gemeenten die met dergelijke bedrijven samenwerken, dienen voor extra contingenten in aanmerking te komen. Teneinde zo weinig mogelijk woningen van één type in één gemeente te bouwen, dient de serie te worden uitgesmeerd over een zo groot mogelijk aantal gemeenten. Samenwerking van gemeenten in bouwdistricten of gewesten is daartoe een eerste vereiste. Om die samenwerking te stimuleren, krijgen de bouwdistricten extra contingenten.

Van groot belang is het tijdig beschikbaar hebben van goedkope bouwterreinen. Gemeenten die daarover beschikken, verdienen voorrang bij woningtoewijzing. De planologische procedures voor bestemmingsplannen dienen daartoe te worden versneld. Gemeenten en provincies die niet alle verkavelingen tot in details regelen, maar globale regelingen treffen in bouwteamverband, waardoor snel aantrekkelijke bestemmingsplannen met grote grondprijisdifferentiaties worden gerealiseerd, verdienen eveneens voorrang bij woningtoewijzing.

Behalve de kosten van bouwterrein en woningtype, alsmede het op gang brengen van snelle planologische procedures, zal de aantrekkelijkheid van woningtype en woonomgeving criterium dienen te worden bij de uitbouw van de gemeente. Eveneens zal nagegaan moeten worden, eventueel via inspraakprocedures, of de voorkeur van woningzoekenden om zich in een bepaalde gemeente te vestigen van invloed moet zijn op haar groeisnelheid. Dit te beoordelen lijkt mij niet uitsluitend een taak van de provinciale planologische diensten. Het wil mij voorkomen dat het Nationaal Woningresearch Instituut tezamen met de Rijksplanologische Dienst hiermede een taak kan verrichten. De research in dit instituut behoort namelijk niet alleen betrekking te hebben op plattegronden, materialen en constructies, maar eveneens, via marktonderzoek, op de meest gewenste woningtypen en verkavelingen; voorts op de eisen die aan het woonmilieu moeten worden gesteld.

en de soort en de opbouw van de gemeente. Alles uiteraard afgewogen tegen de kosten.

Verder dient onderzocht te worden welke gemeenten, met de geringste kosten voor verkeersontsluiting, uitgebreid kunnen worden. Vooral gemeenten die gunstig zijn gelegen ten opzichte van het openbare vervoer en/of recreatiegebieden verdienen speciale aandacht. Overigens dienen bestemmingsplannen en gemeenten zodanig te worden opgebouwd, dat de behoefte aan verplaatsing minimaal wordt. De vlucht naar een tweede woning is niet alleen kostbaar uit een oogpunt van woningvoorziening, maar veroorzaakt eveneens extra verkeerskosten.

In deze gedachtengang wordt de bouw dus niet versnipperd over kleine gedetailleerde bestemmingsplannen en kleine gemeenten, maar geconcentreerd op gemeenten met sterke groeiimpulsen. Om misverstand te voorkomen: de groei van de kleine gemeente worde niet verboden, evenmin de opzet van een gedetailleerd bestemmingsplan. Slechts wordt de aandacht geconcentreerd op, c.q. het merendeel van de middelen beschikbaar gesteld vóór sterke groeigemeenten, royale bestemmingsplannen, grote series te bouwen door grote aannemers (combinaties), uitgekende woningtypen in teamverband ontworpen. De kleine aannemer én het kleine architectenbureau hebben bestaansrecht, móeten zelfs blijven bestaan, maar behoeven niet de bijzondere aandacht van de overheid.

Hoewel door deze bundeling van krachten in beginsel voordelig gebouwd moet kunnen worden, is dit niet voldoende. In de research en produktie van de bouw zullen de toeleveringsbedrijven een steeds grotere rol moeten gaan spelen. Gebleken is dat gestandaardiseerde onderdelen als keukeninstallaties, liften en centrale verwarmingsinstallaties, vervaardigd in het toeleveringsbedrijf, de laatste jaren vrijwel niet in prijs verhoogd zijn. Zelfs de invoering van de BTW is nauwelijks van invloed geweest. Dit wijst erop dat het vervaardigen van standaardonderdelen in de toeleveringsbedrijven met kracht dient te worden bevorderd. Maatschappijen als Shell, Philips, Hoogovens en Akzo kunnen op den duur hierin een grote rol spelen.

Huurbijslag en kwaliteitspremie

Het moet op deze wijze mogelijk zijn de stijging van de bouwkosten binnen de perken te houden. Zou dat niet aannemelijk zijn, dan verdient het m.i. geen aanbeveling de produktie op te voeren tot 200.000 in 1980. Zoals hierboven aangegeven is dit cijfer technisch haalbaar.

De grote vraag is nu of een dusdanige produktieverhoging ook te financieren is én te plaatsen bij de bewoners. Dat hangt af van de middelen die de financiers beschikbaar willen stellen en van de prijs die zij daarvoor vragen.

Zoals gezegd zijn ten gevolge van de hoge rentevoet de woonlasten aanzienlijk sneller gestegen dan de inkomens. Al maar meer bijpassen door middel van subsidies is wel de gangbare, maar geen wenselijke oplossing; daarmee loopt de overheid op den duur vast. Een andere oplossing — de beste — is verlaging van de rentevoet. Deze kan de overheid echter niet afdwingen, aangezien internationale factoren hier bepalend zijn.

Een andere oplossing is een ander subsidiesysteem. Momenteel geeft de centrale overheid zowel in de woningwet- als in de particuliere sector bijdragen aan *woningen*. Naarmate de stichtingskosten hoger liggen, daalt de bijdrage. Zoals gezegd is dat niet bevorderlijk voor de opvoering van de kwaliteit. Een nog groter bezwaar is — met

name geldt dat voor de woningwetsector — dat de minder draagkrachtigen, waarvoor de woningwetwoningen bestemd zijn, daarin niet terecht komen, omdat de nieuwbouwhuren te hoog zijn en kennelijk de subsidies nog te laag. De oorzaak hiervan is dat vrijwel alle nieuwbouwwoningen voor een subsidie in aanmerking komen, zodat de spoeling dun wordt.

Reeds twaalf jaar geleden heb ik (in *ESB* van 22 april 1959) voorstellen gedaan om het bestaande subsidiesysteem, dat ook nu nog van kracht is, te vervangen door een huurbijslagsysteem, waarbij de *bewoner* wordt gesubsidieerd op basis van zijn inkomen. Daar bestaat nu des te meer aanleiding voor. De Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening heeft hiermede onlangs een begin gemaakt. Thans worden inderdaad huurbijslagen gegeven, maar nog als correcties op het huidige systeem. Naar mijn overtuiging dient echter volledig te worden omgeschakeld op het *huurbijslagsysteem*.

In hoeverre het o.a. door de invoering van de huurliberalisatie mogelijk en wenselijk is, zoals ik in 1959 heb voorgesteld, de huren ineens op te trekken tot een rendabel niveau, kan ik zonder diepgaand onderzoek niet beoordelen. Mocht dit alsnog mogelijk zijn, dan blijft mijn standpunt gehandhaafd, dat niet het gehele bedrag der huurverhoging ineens moet worden uitgekeerd aan de huiseigenaar, maar in etappes en voorts dat dan het grootste deel van de huurverhoging moet worden herverdeeld onder de bewoners en wel op basis van het inkomen.

(I.M.)

Een snel groeiende bank
Gunstige rentecondities
Balanstotaal f 343.9 miljoen
Grootste bank van Friesland

Friesland Bank

Vestigingen in geheel Friesland
Hoofdkantoor: Zaailand 110 Leeuwarden

Naast het subjectieve huurbijslagsysteem acht ik een objectieve bijdrage wenselijk, die is afgestemd op de kwaliteit van de woning. Uitgangspunt voor subsidie is daarbij, niet zoals thans een gedeeltelijk aangeklede woning, maar het casco. Iemand die een zeer sobere woning wenst, of die zelf de afwerking wil verzorgen, dient m.i. daarin vrij te worden gelaten. Voor onderdelen die het comfort van de woning en de toekomstwaarde verhogen, zouden premies moeten worden toegekend, welke uiteraard belangrijk beneden de kostprijs van de verbetering moeten liggen. Op deze wijze wordt de opvoering van de kwaliteit beloond en niet gestraft, zoals bij het huidige systeem. In mijn voorstel kan zelfs iemand, die op basis van zijn inkomen in aanmerking komt voor een huurbijslag, een premie verkrijgen voor kwaliteitsverbetering zonder dat de huurbijslag omlaag gaat. Ik vind het alleszins rechtvaardig, dat iemand die zich offers wil getroosten voor de verbetering van zijn huis en zich daartoe bijvoorbeeld een vakantie-reis onttrekt, daarvoor een kwaliteitspremie verkrijgt. Dat is dan mogelijk, omdat het huidige tweeslachtige systeem gesplitst wordt in twee aparte: namelijk een subjectief huurbijslag- en een objectief kwaliteitspremiestelsel.

Binding beleggers

Voor institutionele beleggers lijken mij deze twee nieuwe systemen aantrekkelijk. Zij hebben immers altijd bezwaren gehad tegen bevoorrecht van de woningwetbouw t.o.v. de particuliere bouw, tegen versluiering van de kostprijs d.m.v. subsidies en tegen de lage vooroorlogse huren. Deze bezwaren kunnen met het huurbijslagsysteem worden weg-gewerkt. In deze nieuwe gedachtegang krijgt op den duur slechts „the forgotten third of the nation” een subsidie. Daarom mag worden verwacht dat het aandeel van de beleggers in onroerend goed zal toenemen.

Redelijk lijkt het om tenminste 30% van de beleggingsportefeuille in onroerend goed te steken. Zou dit percentage niet vóór 1973 worden gehaald, dan dient dit verplicht te worden gesteld. Van deze 30% zou eenderde deel tegen een zeer laag rendement, bijvoorbeeld 3%, dienen te worden bestemd voor nationale projecten, zoals de renovatie van onze oude steden, en te worden gestort in een nationale beleggingspool, waaruit eventueel ook gelden voor het huurbijslagsysteem zouden kunnen worden vrijgemaakt.

De verplichting om 10% te storten in de nationale pool behoeft naar het mij voorkomt niet voor elke belegger gelijk te zijn. Pensioenfondsen en verzekeringmaatschappijen, die reeds momenteel nagenoeg 30% van hun portefeuille in woningprojecten (winkelcentra en kantoorgebouwen niet meegerekend) hebben belegd, zouden met een geringer percentage kunnen volstaan. Het percentage in deze pool zou verder kunnen worden verminderd, naarmate de beleggingen in woningprojecten het percentage van 30 overschrijden. Omgekeerd zou in de mate waarin de belegger achterblijft op de 30%, zijn verplichte storting in de nationale pool moeten worden opgevoerd. Deze verplichte storting is in zekere zin te vergelijken met het strafdeposito bij de Nederlandsche Bank, zij het dat daar sprake is van overschrijding van de kredietnorm.

Een bijkomend voordeel van deze nationale beleggingspool is, dat beleggers hierdoor gezamenlijk grote projecten kunnen realiseren, terwijl zij nu veelal geïsoleerd optreden. Ter wille van de opzet van royale, aantrekkelijke bestemmingsplannen en ten behoeve van het drukken van de bouwkosten is samenwerking op grote schaal van beleggers echter onontbeerlijk. Het overige tweederde deel kan dan

in normale woningprojecten worden gestoken. De vraag is of het wenselijk is daarvoor een limiet aan het rendement te stellen. Tegenwoordig is het toegestane bruto rendement 10,6%. De neiging ontstaat naar dit maximum toe te werken. Als dit vrijgelaten wordt, zou het bruto rendement in de praktijk wel eens lager kunnen gaan liggen. Dit zal in de hand worden gewerkt bij voldoende aanbod van woningen.

Eigen woningbezit

Zeker zal dit opgaan, indien in de eigenbezitssector een ruim aanbod aanwezig is tegen concurrerende maandlasten. De eigenbezitsregeling dient mede ter wille van de concurrentie met de huursector te worden herzien. Bevordering van het eigen woningbezit verdient daarnaast om andere redenen de voorkeur. Iemand, die voor een eigen woning spaart, zal waarschijnlijk minder consumptieve uitgaven hebben dan een huurder. Dientengevolge zullen via de bevordering van het eigen woningbezit meer besparingen vrijkomen voor de woningbouw dan bij de opvoering van de huursector. Heel belangrijk lijkt mij trouwens dat 60% van de ondervraagden uit de Brandpunt-enquête koos vóór een eigen woning en slechts 27% voor een huurwoning. Momenteel liggen de verhoudingen vrijwel omgekeerd. Er is dus een achterstand aan eigenbezitswoningen in te halen. Hoewel de eigenbezitsregeling reeds zeer gunstig is, kan haar effect nog worden verbeterd door de volgende vier maatregelen.

Ten eerste verdient het aanbeveling het percentage benodigd eigen geld, dat thans onverschillig de stichtingskosten over de gehele linie 10% bedraagt, te differentiëren. Deze differentiatie zou namelijk in die zin kunnen worden doorgevoerd, dat niet alleen absoluut, maar ook relatief een minder bedrag aan eigen geld benodigd is naarmate de stichtingskosten lager liggen.

Stichtingskosten	Benodigd eigen geld Absoluut	%
f. 50.000	f. 2.500	5
f. 60.000	f. 4.500	7,5
f. 70.000	f. 7.000	10
f. 80.000	f. 10.000	12,5
f. 90.000	f. 13.500	15
f. 100.000	f. 17.500	17,5

Daarboven kan het percentage op 20 worden gesteld. In de praktijk blijkt overigens, dat dikwijls bij de duurste woningen zeer hoge hypotheeken worden verleend, afhankelijk van de beoordeling van de debiteur.

Het effect van de differentiatie is tweeledig. Een popularisering van het eigenbezit kan hiervan het gevolg zijn. Bovendien ontstaat een druk op de bouwkosten, aangezien het zwaartepunt van de productie op grote aantallen goedkope woningen zal worden gelegd. Voor de verdere uitwerking van deze gedachte verwijs ik naar mijn artikelen in *Bouw* van 7 en 24 november 1959, getiteld „Effect van overheidscredieten voor de woningbouw”.

Ten tweede zou het eigen bezit kunnen worden bevorderd door een premie op het sparen te verstrekken. Hoe meer eigen geld iemand inbrengt, des te hoger wordt de spaar-toeslag. Aangetoond moet wel kunnen worden dat deze besparingen uit eigen inkomen verkregen zijn. Bovendien moet gedurende tenminste drie jaar op een speciale bouwrekening gespaard zijn.

Ten derde zou op deze besparingen een toeslag gegeven kunnen worden, die des te hoger is naarmate het inkomen lager is, dan wel de lasten hoger liggen, bijvoorbeeld bij een hoog kindertal.

Ten vierde zou door fiscale maatregelen het woonsparen kunnen worden aangemoedigd. Een deel van het bedrag dat de fiscus extra verkrijgt via de BTW kan op deze wijze in de eigen woning worden belegd (in vergelijking met de oude OB is het extra percentage BTW 10%; van een huis van f. 50.000 vloeit er dus f. 5.000 extra belastinggeld naar de schatkist).

Ik had mij voorgesteld dat een woningpakket van 150.000 als volgt zou kunnen worden onderverdeeld:

75.000 eigenbezitswoningen,

25.000 huurwoningen in de particuliere sector,

50.000 huurbijslagwoningen.

Het percentage eigenbezitswoningen is dus op 50 gesteld. Het Brandpunt-percentage van 60, dat in verband met de inhaalvraag zelfs hoger moet zijn, lijkt mij nog niet haalbaar. Aangenomen wordt, dat ongeveer eenderde van de particuliere huurwoningen in de lagere huurcategorie zal worden ondergebracht, zodat in totaal 60.000 goedkope huurwoningen beschikbaar komen. In de goedkope klasse zullen eveneens 40.000 eigenbezitswoningen kunnen worden gebouwd.

Nationale Woningbouwbank

Geweldige bedragen worden er momenteel in de woningbouw geïnvesteerd. Exclusief de grond bedroegen de investeringen in 1950 bij een produktie van 47.300 woningen bijna driekwart miljard gulden. Vijftientig jaar later bij een produktie die dan drie keer zo hoog ligt, zal de investering waarschijnlijk 7,5 miljard gulden of tienmaal zoveel bedragen.

De vraag ligt voor de hand of het niet langzamerhand tijd wordt een Nationale Woningbouwbank op te richten naar analogie van de Nationale Investeringsbank, die voor de industrie zijn nut heeft bewezen. Ruim 20% van de nationale investeringen wordt verricht in de woningbouw, exclusief bouwterreinen en woninginrichting. De Nationale Woningbouwbank zou zijn middelen kunnen verkrijgen uit de nationale beleggingspool, zijnde 10% van de totale beleggersportefeuille, en van de spaarders voor het eigenwoningbezit.

Een nauwe liaison zou wellicht kunnen worden aangaan met het Sociaal Fonds voor de Bouwnijverheid, dat in 1969 een premie-inkomen had van f. 114,5 mln. Hypotheken zouden via de Nationale Woningbouwbank kunnen worden verleend. In beginsel komen hiervoor slechts in aanmerking de woningen die voldoen aan de eisen van het Nationaal Woningresearch Instituut, welke beschikken over een kwaliteitsgarantie van dat instituut. Door deze koppeling wordt standaardisatie en kwaliteitsverhoging in de hand gewerkt.

Een volgende vraag is, of het geen aanbeveling verdient de financiering van de woninginrichting eveneens via de Woningbouwbank te laten lopen. De bedragen ten behoeve van de inrichting overtreffen soms de hoeveelheid benodigd eigen geld voor de aanschaf van een woning. Indien een woninggegedigde niet in staat zou zijn de inrichting te financieren, zou hij wel eens van de aanschaf van een woning kunnen afzien. Waarom dan wel het een, maar niet het ander financieren.

Nationaal Woningvoorlichtings Instituut

Of er daarnaast nu reeds een centraal verkoopinstituut benodigd is, een soort woningbeurs, kan ik nog niet be-

oordelen. Momenteel is het bouwapparaat nog niet zo ver, dat het elk jaar nieuwe modellen en nieuwe merken kan tonen. In 1980 zal in de RAI wel een „huizenshow” kunnen worden gehouden. Een centraal instituut voor massadistributie en massamerchandising is dan zeker op zijn plaats. Wel broodnodig is een Nationaal Woningvoorlichtings Instituut. Veel bewoners missen elementaire kennis over hun woning, weten niet hoe zij haar moeten onderhouden en hoe zij de kwaliteit kunnen opvoeren. Omgekeerd stellen zij soms onmogelijke en tegenstrijdige eisen. Zo verlangen steeds meer bewoners thans een flexibele indeling met als gevolg lichte, soms gehorige scheidingswanden en daarnaast soliditeit, maar dit vraagt juist zware betonnen muren. Bij een auto weet men dat men niet zowel weinig benzineverbruik als zwaar plaatstaal kan eisen.

Wanbegrip, overigens de schuld van de bouwnijverheid, leidt tot soms nodeloze ontevredenheid. De woningzoekenden hebben echter geen belang bij het afkraken, noch bij het kraken van woningen. Zij hebben belang bij een ruim aanbod van goede woningen. Deze komen er niet bij een permanent minderwaardigheidscomplex van aannemer en bouwvakarbeider, maar vereisen een beter image van het bouwbedrijf. Statusverbetering is slechts mogelijk als de bouwnijverheid de ambachtelijke werkwijze prijsgeeft en door industriële produktiemethoden erin slaagt kwaliteits- en merkwoningen in massale hoeveelheid te leveren, door bouwmonteurs geassembleerd van standaardonderdelen, vervaardigd door toeleveringsbedrijven. Dit proces is thans op gang. Juist in de overgangperiode, die ook hier moeilijk is, worden dikwijls de meeste brokken gemaakt.

De woning is op weg een concurrent te worden van TV, auto en vakantiereis. Voorlichting over dit proces, tevens over de bouwprocessen en hun problemen is zeer noodzakelijk ter bevordering van een wederzijdse waardering van bewoner en bouwbedrijf. Om al deze redenen is de oprichting van een Nationaal Woningvoorlichtings Instituut in hoge mate urgent. Voor de instandhouding van dit instituut kan voorlopig worden volstaan met een heffing van $\frac{1}{4}$ % van de bouwsom van elke in uitvoering te nemen woning.

Het gevaar is niet denkbeeldig, dat elk van deze instituten een eigen leven gaat leiden. Daarom dient het beleid van het Researchinstituut, de Woningbouwbank en het Woningvoorlichtings Instituut op elkaar te worden afgestemd en gecoördineerd door de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. In dit coördinatiebeleid dient eveneens de Rijksplanologische Dienst te worden betrokken, omdat een goede volkshuisvesting zonder ruimtelijke ordening onmogelijk is. Op deze wijze kan tevens het probleem, dat na het woningvraagstuk door onze bevolking op de tweede plaats wordt gesteld, t.w. de milieuvervuiling, beter worden aangepakt.

Het woningvraagstuk kan worden opgelost, maar kan dan niet uitsluitend als een zaak van de aannemerij worden behandeld, die vrijblijvende contacten onderhoudt met andere bedrijfsgroepen. Het moet als een nationale taak worden aangepakt door bundeling van aannemer, architect, belegger en toeleveraar onder leiding van de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, die een langetermijnplanning als leidraad heeft en als beleidsinstrumenten een research-, een voorlichtingsinstituut, een woningbouwbank en de Rijksplanologische Dienst hanteert.

J. Poot

Ziekenhuisbank gewenst?

P. J. KUIJKEN*

De financiering van de investeringen van instellingen voor de gezondheidszorg is reeds enige jaren een veelbesproken onderwerp. Als men beziet, dat het niveau van die investeringen sedert 1965 tenminste verdrievoudigd moet zijn en voor 1970 vermoedelijk boven het miljard gelegen moet hebben, dan is er ook alle reden om aan dit onderwerp aandacht te besteden, te meer daar voor de uitvoering van de bestaande plannen nog vele miljarden nodig zullen zijn.

Het is begrijpelijk, dat men zich in diverse kringen zorgen maakt over de financieringsmogelijkheden en zich bezint over methodes, die leiden tot een oplossing van deze problemen. Door diverse deskundigen uit de wereld van de gezondheidszorg zijn al voorstellen gedaan, die er in feite op neerkomen, dat via de verpleegtarieven aan vermogensvorming kan worden gedaan; enerzijds aan te wenden voor de financiering, anderzijds om tot een vorm van garanti kapitaal te komen ter vergemakkelijking van het aantrekken van vreemd vermogen. Hoewel in de diverse varianten op deze benadering zonder twijfel interessante aspecten schuilen, mag worden verondersteld dat een realisatie vooralsnog tot de onmogelijkheden zal behoren (onder meer wegens de uitwerking in de verpleegprijs), afgezien van de vraag, of op deze wijze de financiering optimaal geregeld kan worden.

Naast deze theoretisch en economisch veelal goed gefundeerde voorstellen staan de voorstellen tot oprichting van een centraal instituut voor de financiering van de investeringen voor de gezondheidszorg, eenvoudigheidshalve „ziekenhuisbank” te noemen. Het opmerkelijke hierbij is, dat dit idee vrij frequent als een panacee voor alle (vermeende) kwalen gelanceerd wordt, terwijl slechts weinigen (waaronder Drs. A. L. van Oijen in *ESB* van 2 september 1970) een gefundeerde bijdrage tot de discussie hebben geleverd.

Financieringsbronnen

Alvorens in te gaan op de al of niet wenselijkheid van de oprichting van een ziekenhuisbank, is het van belang te onderzoeken op welke wijze de financiering van de investeringen van instellingen voor de gezondheidszorg de laatste jaren heeft plaatsgevonden. Uit gegevens van het CBS, aangevuld met andere gegevens, is het mogelijk een globale opstelling te maken van de financieringsbronnen van de gezondheidszorg, te weten het beroep op de kapitaalmarkt, de afschrijvingen, de investeringen van de lagere overheid in gebouwen voor de gezondheidszorg, het door het Rijk gevoterde bedrag en tenslotte een benadering van de interne financiering (in f. mln.):

	1965	1966	1967	1968	1969
Netto beroep kapitaalmarkt					
publiek	53	69	102	111	128
ondershands	20	63	61	112	125
Rijksgebouwendienst	62	53	74	53	60
Lagere overheid	33	37	39	59	68
Afschrijvingen	139	141	161	181	210
Interne financiering	30	33	33	34	35
Totaal	337	396	470	550	626
Geraamde investeringen	350	370	510	670	860

Wanneer de uitgaven van de overheid buiten beschouwing worden gelaten, blijkt de helft van het aangegeven totaal minüs deze uitgaven afkomstig te zijn van afschrijvingen en interne financiering, terwijl de andere helft uit de kapitaalmarkt is geput. Bij het beroep op de kapitaalmarkt lopen het uit emissies van obligatieleningen verkregen bedrag en de via het aangaan van ondershandse leningen (overwegend leningen met overheidsgarantie) opgenomen gelden de laatste jaren weinig uiteen. Wanneer men de totalen van het financieringsschema vergelijkt met de daaronder vermelde totalen van de geraamde investeringsuitgaven, blijkt dat er aanvankelijk een situatie van evenwicht was, doch dat in de laatste jaren een belangrijke discrepantie is ontstaan, welke ongetwijfeld wijst op een kortlopende financiering, waaronder bankkrediet, bij gebrek aan consolidatiemogelijkheden via de kapitaalmarkt. Dit euvel wordt overigens ook bij de financiering van de investeringen van de lagere overheid aangetroffen, zij het op veel grotere schaal, blijkens de ontwikkeling van de netto vlottende schuld van gemeenten.

Mag het tot voldoening stemmen, dat de kapitaalmarkt in steeds toenemende mate voor de financiering van de gezondheidszorg heeft opengestaan, gezien de meer dan verdrievoudiging van het bedrag in de aangegeven periode, de vraag kan worden gesteld of voor de gezondheidszorg naast een absolute groei ook sprake is geweest van tenminste een behoud van het marktaandeel. Deze vraag kan bevestigend worden beantwoord. Wanneer men de relatieve positie wil benaderen, kan men uitgaan van het aandeel van de gezondheidszorg in het totale netto beroep op de binnenlandse kapitaalmarkt; op deze wijze kan men een groei van het marktaandeel becijferen van 1,1% in 1965 tot 2,8% in 1969.

Interessant is het, hoewel in feite minder relevant, dat het marktaandeel van de obligatieleningen voor de gezondheidszorg in het totaal van het netto binnenlandse beroep via obligatie-uitgiften in dezelfde periode is gestegen van 3,7% tot 7,2%.

Wanneer men de overheid elimineert uit deze kapitaalmarktstatistieken (waardoor men louter de positie van de gezondheidszorg met de private sector vergelijkt), dan blijkt het marktaandeel van de gezondheidszorg in het totale netto beroep van de private sector te zijn gestegen

* De auteur is onderdirecteur van de Nederlandse Credietbank NV.

van 1,7% tot 4,5% en het marktaandeel van obligatieleningen voor de gezondheidssector in het totaal van obligatieleningen van de private sector van 6,2% tot 42,7%.

De conclusie is dan ook wel gewettigd dat de gezondheidszorg gebruik makend van een pluriformiteit van financieringen, een steeds groter deel van de diverse markten heeft kunnen benutten, waarbij het niet uitgesloten is of — sterker uitgedrukt — waarbij het te verwachten is, dat een dergelijke ontwikkeling zich nog wel zal kunnen voortzetten. In het licht van deze ontwikkeling is het van belang om eerst dan alternatieve financieringsmethoden te gebruiken, als het duidelijk is dat hiermee belangrijke voordelen kunnen worden bereikt.

De gezondheidszorg heeft in het verleden steeds van diverse financieringsvormen gebruik gemaakt en tot voor enige jaren zonder speciale problemen. Gesteld mag worden, dat deze pluriformiteit duidelijk aan de behoeften heeft voldaan. Inmiddels is de gezondheidszorg met een belangrijk financieringsprobleem geconfronteerd, een probleem dat zijn oorsprong niet vindt in de tot heden gevolgde financieringswijzen, doch veeleer een gevolg is van een verscheidenheid van factoren. Het kernprobleem is, dat juist in een periode van ernstige spanningen op de kapitaalmarkt een enorme financieringsbehoefte voor de gezondheidszorg is ontstaan. Dit laatste is duidelijk aan te tonen, als men ziet dat de jaarlijkse investeringskosten voor de gezondheidszorg in 1965 nog een bedrag uitmaakten, dat overeenkwam met 0,5% van het bruto nationaal produkt, doch inmiddels het percentage van één dicht is genaderd.

Financieringsvormen

Als dan nu frequent de oprichting van een ziekenhuisbank wordt bepleit, niet als additionele financieringsbron doch als alternatieve financieringsbron, dan moet men zich wél — en dit in het belang van de gezondheidszorg — ervan overtuigen dat duidelijke voordelen bereikt kunnen worden, liggende in het vlak van verruiming van de markt en/of verlaging van de kosten.

In dit verband is het goed nog eens verder in te gaan op de belangrijkste financieringsvormen voor de gezondheidszorg. Men heeft thans de keuze tussen financieren met overheidsgarantie en zonder overheidsgarantie. In beide gevallen kan men weer onderscheid maken tussen een financiering via ondershandse leningen en via obligatieleningen.

financiering			
met overheidsgarantie		zonder overheidsgarantie	
ondershandse leningen	obligatie- leningen	ondershandse leningen	obligatie- leningen

In zijn algemeenheid kan worden gesteld, dat bij een financiering met overheidsgarantie geleend kan worden tegen condities die niet veel hoger zijn dan de condities, die voor de Bank voor Nederlandsche Gemeenten gelden. Bij een financiering zonder overheidsgarantie daarentegen bevindt de gezondheidszorgsector zich in een concurrerende positie met alle andere groepen van de private sector; uit dien hoofde zal moeten worden geleend tegen condities die hoger liggen dan die van de overheid en die in overeenstemming zijn met die van de private sector, afhankelijk van de beoordeling van de belegger. De weerslag van de beoordeling van de belegger vindt men voor obligatieleningen in de rendementen van de ter beurze van Amsterdam genoteerde gezondheidszorgobligaties ¹.

Ziekenhuisbank

Omtrent de werkwijze van een ziekenhuisbank is bij de diverse voorstanders geen uniform idee aanwezig. De ene groep bepleit een staatsgarantie voor de leningen, door deze bank uit te geven; een andere groep meent dat een dergelijke bank alleen dient te bemiddelen bij het aangaan van ondershandse leningen met overheidsgarantie. Een derde groepering is voorstander van het uitgeven van leningen door deze bank zonder garantie, waarbij in het kader van het eigen vermogen een soort zekerheid dient te worden ingebouwd. Aan de hand van in het voorgaande aangegeven hoofdvormen voor de financiering en in het licht van de premissen, dat een ziekenhuisbank ofwel een kostenbesparing moet brengen met tenminste het behoud van het marktvolume ofwel tot een marktverruiming moet leiden, zal een en ander worden besproken.

Ondershandse leningen met overheidsgarantie. Deze leningen worden thans verzorgd door de banken, onder berekening van de algemeen gebruikelijke bemiddelingsprovisie. Tegenover deze kosten staat, dat van het bemiddelingsapparaat van de banken gebruik gemaakt kan worden. Zou een ziekenhuisbank op deze wijze gelden aantrekken voor instellingen van de gezondheidszorg, dan mag zonder meer worden aangenomen, dat de gebruikelijke provisie onvoldoende is om de „overhead”-kosten van dit apparaat goed te maken. Een verruiming van de markt kan uiteraard niet worden verwacht; het gaat hier louter om een bemiddelingsfunctie, waarvoor het bankwezen over kanalen beschikt.

Obligatieleningen met overheidsgarantie. Het uitgeven van obligatieleningen met overheidsgarantie voor instellingen van de gezondheidszorg heeft normaliter weinig zin. Heeft men eenmaal een garantie van de overheid, dan is het eenvoudiger en minder kostbaar om op de ondershandse markt te opereren. Analooq hiermede kan worden gesteld, dat het uitgeven van obligatieleningen met als debitrice een ziekenhuisbank onder staatsgarantie extra kosten met zich mee brengt ten opzichte van het aangaan van ondershandse leningen met overheidsgarantie via bemiddeling van het bankwezen, zoals in het voorgaande gesteld.

Ondershandse leningen zonder overheidsgarantie. In de huidige situatie is het niet gemakkelijk voor ziekenhuizen om ondershandse leningen aan te gaan zonder garantie, gezien de geringe belangstelling van institutionele beleggers voor dit soort leningen, zelfs onder hypothecair verband. Slechts in enkele gevallen kan men hierin slagen op basis van bijzonder goede onderpanden en dan nog tot beperkte bedragen, vaak minder dan een kwart van de investeringsom van een ziekenhuis. Een ziekenhuisbank, die niet over dergelijke onderpanden de beschikking heeft, zal bijzonder moeilijk aan dit soort leningen kunnen komen, zodat eerder een reductie van de markt te vrezen is en zeker geen verlaging van de rentekosten, ongeacht nog een provisie voor een compensatie voor de „overhead”-kosten van de ziekenhuisbank.

¹ „Rendementsoverzicht Gezondheidszorg”, maandelijks uitgave van de Nederlandse Credietbank NV (rendementen van circa 150 ter beurze van Amsterdam genoteerde gezondheidszorgleningen).

Obligatieleningen zonder overheidsgarantie. Het is deze financieringsvorm, waarvan men bij een centralisatie de meeste voordelen verwacht. Toegegeven moet worden, dat als er ofwel een kostenverlaging te bereiken zou zijn dan wel een marktverruiming, het in deze sector gezocht zal moeten worden. Immers, voor zover met garantie geleend zal worden, is men afhankelijk van de voor garanties geldende plafonds, jaarlijks door de overheid vast te stellen, waar de al of niet aanwezigheid van een ziekenhuisbank weinig toe doet. In het kader van een ziekenhuisbank is dan ook geen verruiming van de markt te verwachten voor leningen met garantie, terwijl uit het voorgaande is gebleken ook geen kostenverlaging. Het is daarom van belang om op deze financieringsvorm in het kader van een ziekenhuisbank nader in te gaan.

A. Kostenaspect

Voor de uitgifte van een obligatielening ten laste van een ziekenhuis wordt gebruik gemaakt van een consortium, dat de lening overneemt tegen een bepaalde syndicaatsmarge, waarnaast nog kosten komen voor het drukken van obligaties en prospectussen, advertenties en voorts nog enige bijkomende kosten. Vervolgens zijn aan de dienst der lening kosten verbonden, zoals couponprovisie en lossingsprovisie. Een en ander kan worden uitgedrukt in een netto marge plus genoemde kosten dan wel een bruto marge inclusief genoemde kosten, hetgeen in wezen geen of nauwelijks verschil maakt. Indien een ziekenhuisbank tot de uitgifte van een obligatielening zou besluiten, dan zal eveneens met een usantiële syndicaatsmarge rekening moeten worden gehouden.

Anderzijds mag worden aangenomen, dat wel tot grotere leningsbedragen kan worden overgegaan, hetgeen leidt tot een besparing op de vaste kosten, zoals drukkosten en advertentiekosten. Daartegenover staat, dat de „overhead”-kosten van het apparaat van de ziekenhuisbank, die bepaald niet onderschat mogen worden, zullen moeten worden goedge maakt. Is er op dit punt geen of weinig voordeel te behalen (voor zover al niet van een nadelig verschil sprake zal zijn) dan is er nog het renteaspect. Voorstanders van de ziekenhuisbank wijzen in dit opzicht naar de rente van staatsleningen of de leningen van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten, hierbij uit het oog verliezend, dat het hier gaat om overheidsleningen, terwijl de gezondheidszorg toch nog altijd als een private gelegenheid zal worden beschouwd.

Er zal dan ook rekening moeten worden gehouden met een marge tussen leningen met garanties en zonder overheidsgaranties, zodat een wezenlijke rentedaling niet mag worden verwacht, zolang de gezondheidszorg geen volledige taak van de overheid is geworden. In dit verband kan worden verwezen naar de voorheen geldende marge tussen door de overheid gegarandeerde KLM-leningen en KLM-leningen zonder deze garantie.

B. Marktverruiming

Voor de gezondheidszorg is inmiddels door de activiteit van het bankwezen een markt gecreëerd van om en nabij f. 150 mln., welk volume in een geleidelijke opbouw is verkregen en ongetwijfeld verder kan worden uitgebreid bij een goede samenwerking. Obligatieleningen uit te geven door een ziekenhuisbank zullen ongetwijfeld in de plaats komen van de bestaande uitgiften en niet additioneel zijn. Voor een ziekenhuisbank zal bij de uitgifte van obligatieleningen in eerste instantie aan tranches van f. 25 à f. 30 mln. moeten worden gedacht. In dat geval zal een ziekenhuisbank vooralsnog eerst het volume van de huidige markt bereiken bij vijf of zes tranches per jaar.

Men vergeet hierbij, dat de vraag op de kapitaalmarkt dermate overstelpend is, dat de Bank voor Nederlandsche Gemeenten als centrale financier voor de lagere overheid niet in staat gesteld kan worden om aan haar behoeften te voldoen (de reeds jaren groeiende netto vlottende schuld van de lagere overheid ondanks de beperkte investeringsmogelijkheden van de lagere overheid spreekt in deze voldoende).

In het kader van een centrale regulering van de publieke kapitaalmarkt kan niet aangenomen worden, dat een ziekenhuisbank in de gelegenheid zal worden gesteld om dusdanig frequent obligatieleningen uit te geven van voren genoemde omvang, dat in de reële behoefte kan worden voorzien en het is nog zeer de vraag of het leningspotentieel, zoals thans aanwezig, op dezelfde wijze kan worden benut. Hierbij is dan nog afgezien van het feit, dat een bank die bij de voorfinanciering is betrokken er belang bij heeft om regelmatig tot consolidatie van de kortlopende schuld over te gaan door de uitgifte van obligatieleningen en daarvoor activiteiten onderneemt om tot verruiming van deze markt te komen. Voorts is dan hierbij nog niet in overweging genomen, dat het bankwezen wel eens in mindere mate bereid zou kunnen zijn om ten tijde van kredietrestricties een bijdrage te leveren tot de in die periode wel eens minder aangename voorfinancieringen.

Met het voorgaande is niet bedoeld iedere bezinning op de financieringsmogelijkheden voor de gezondheidszorg als onvruchtbaar te bestempelen. Wel wordt hiermede beoogd een aantal misverstanden uit de weg te ruimen. De financiering van de gezondheidszorg is een ernstige zaak; gewaakt zal moeten worden om niet een of meer financieringsbronnen terzijde te schuiven, als daarvoor geen betere alternatieven geboden kunnen worden. In geen geval mag het kernprobleem van de financiering, een voor het moment enorme financieringsbehoefte bij een overspannen kapitaalmarkt, leiden tot experimenten, die in wezen het bestaande volume zouden kunnen aantasten en een in normale omstandigheden goed functionerend pluriform financieringssysteem zonder gegronde redenen ter zijde zouden schuiven.

P. J. Kuijken

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Het munt- en bankwezen in Zwitserland

Herziening van de bestaande wetgeving

DR. K. H. STANISLAUS

In Zwitserland zullen binnenkort twee wetten in werking treden welke voor de toekomstige monetaire en financiële ontwikkeling van het land van bijzonder belang zullen zijn. Het zijn de Muntwet en de Bankwet die de verouderde Muntwet van 17 december 1952 en de nog minder aan de eisen des tijds beantwoordende Bankwet van 8 november 1934 zullen vervangen. Beide wetten — en dit werd herhaaldelijk door de minister van Financiën alsmede door de voorzitters van de parlementaire commissies gedurende de beraadslagingen met nadruk verzekerd — zijn geenszins als instrumentarium voor de beïnvloeding van de conjuncturele ontwikkeling bedoeld, maar dienen uitsluitend tot verbetering en uitbreiding van de financieel-economische structuur van Zwitserland¹.

In de volgende kolommen zal eerst de Muntwet en daarna de Bankwet worden behandeld, waarbij op een beschrijving van de vroegere regelingen de bespreking van de nieuwe wetten zal volgen. De opsomming zou onvolledig zijn, wanneer naast de financieel-economische kant niet tevens de politieke zijde van de problematiek zou worden toegelicht.

De oude Muntwet

Volgens de uit twintig artikelen bestaande Muntwet, waarbij de naam, indeling en waarde van de Zwitserse valuta en de daaruit voortvloeiende uitgifte van munten wordt geregeld, is in Zwitserland nog steeds de gouden of goudcirculatiestandaard van kracht. Deze in Nederland slechts vóór 1914 bestaande monetaire standaard behelst de vrije circulatie van gouden munten en de verplichting van de circulatiebank bankbiljetten tegen goud alsmede goud tegen bankbiljetten tegen een vastgestelde koers in te wisselen. Deze gouden standaard bestaat in Zwitserland de jure niet meer sedert de verordening van 26 september 1936, toen de Zwitserse frank — overigens gelijktijdig met de Nederlandse gulden — met 30% werd gedevalueerd. Toen werd de goudcirculatiestandaard door de goudkernstandaard (gold bullion standard) vervangen, waarbij het goud bij de circulatiebank geconcentreerd blijft, terwijl in het binnenland slechts andere betaalmiddelen, zoals bankbiljetten en pasmunt, in omloop zijn. De centrale bank is niet langer verplicht bankbiljetten tegen goud en vice versa in te wisselen. Deze regeling werd door een verordening van 29 juni 1954 bekrachtigd. Daar de handel in goud en gouden munten in Zwitserland vrij is, zijn alle gouden munten allang uit de circulatie

verdwenen en nog slechts in de handel tegen de geldende marktprijs verkrijgbaar. De betekenis van gouden munten als wettige betaalmiddelen is daarmee verdwenen.

Maar de goudpariteit van de Zwitserse frank wordt erdoor niet geraakt. Nog steeds draait het gehele Zwitserse valutastelsel rondom art. 2 van de Muntwet hetwelk als volgt luidt: „De waarde van de Zwitserse frank komt met 0,20322 gram fijngoud overeen”. De devaluatie in 1936 was de eerste en enige keer, dat de pariteit van de Zwitserse frank gedurende zijn 120-jarig bestaan werd veranderd. Samen met de US-dollar, die op 6 maart 1933 met 41% werd gedevalueerd, is de Zwitserse munt de enige valuta ter wereld die tot op heden slechts één keer zijn pariteit heeft gewijzigd. Dit opmerkelijke feit dient hier te worden gereleveerd, omdat men er in beide staten zeer trots op is en zelfs geneigd is van een pariteitswijziging een prestigekwestie te maken.

Voor de Verenigde Staten geldt dit probleem bijzonder duidelijk. Want de dollar is een internationale sleutelvaluta van de eerste orde, waarvan de stabiliteit met alle middelen dient te worden verdedigd. Daarbij vergeleken is de internationale betekenis van de Zwitserse frank vrij gering, maar zij reikt toch heel wat verder dan de zuiver nationale behoefte aan betaalmiddelen van het Zwitsers Eedgenootschap. In feite is Zwitserland een grote financiële draaischijf, waar buitenlandse gelden regelmatig binnenstromen en gedeeltelijk weer in het buitenland worden uitgezet. De revenuen uit het kapitaalverkeer met het buitenland vormen voor de Zwitserse economie een zeer belangrijke factor. Op de betalingsbalans nemen zij ná de inkomsten uit het goederenverkeer de tweede plaats in. Zwitserland weet heel goed, dat een pariteitswijziging het vertrouwen in de Zwitserse frank nadelig zou kunnen beïnvloeden en dat in geval van een revaluatie de toevloeiing van buitenlandse gelden zou dalen, hetgeen weer negatief op de Zwitserse economie zou moeten uitwerken.

¹ Dit spreekt niet vanzelf, omdat aan de Zwitserse Bondsregering door de voortdurende weerstand van het Parlement tot op heden geen enkele wet ter beschikking staat, waardoor zij direct een invloed op de conjuncturele ontwikkeling van het land zou kunnen uitoefenen.

Dit diende te worden vooropgesteld, aangezien de Zwitserse Bondsregering op 7 juli 1970 aan het Bondsparlement een ontwerp tot wijziging van de Muntwet heeft doen toekomen, waarvan het bovenaangehaalde artikel 2 over de goudpariteit van de Zwitserse frank het voornaamste onderdeel vormt. Dit heeft tot vermoedens aanleiding gegeven, dat een revaluatie van de Zwitserse frank op komst zou zijn. De minister van Financiën heeft gedurende de parlementaire debatten steeds weer moeten herhalen, dat de Bondsregering in geen enkel opzicht aan herwaardering van de Zwitserse valuta denkt. Dat een dergelijke stap allesbehalve noodzakelijk zou zijn, blijkt uit de evenwichtige Zwitserse betalingsbalans gedurende de laatste jaren; deze laat slechts kleine overschotten zien. Evenzeer is uit het bovengezegde duidelijk, dat Zwitserland nauwelijks voornemens is de kip ook maar te plukken, laat staan te slachten die voor de nationale economie de gouden eieren legt.

De nieuwe Muntwet

Wat heeft de Zwitserse Bondsregering desondanks bevoegen art. 2 van de Muntwet dusdanig te wijzigen, dat het omstreden artikel thans als volgt luidt: „De goudpariteit van de frank wordt door de Bondsregering na overleg met de Zwitserse Nationale Bank bepaald”? Door de nieuwe tekst wordt het vroegere artikel 2 volledig herzien, waarbij de wijzigingen zich op drie punten concentreren: 1. de waarde van de frank wordt niet meer in de wet genoemd; 2. de goudpariteit van de frank wordt niet langer door de wet, dus door het Parlement, maar door het uitvoerend orgaan, t.w. de Bondsregering, vastgesteld; en 3. de Bondsregering mag de goudpariteit slechts na ruggespraak met de Nationale Bank wijzigen.

Doordat de Bondsregering thans de bevoegdheid bezit om de goudpariteit van de Zwitserse valuta autonoom vast te stellen, is het niet langer noodzakelijk de goudwaarde in de wet te noemen. Dit zal in het vervolg in de uitvoeringsbepaling bij de herziene Muntwet geschieden. In de wet is een rem aangebracht die voorkomen zal, dat de Bondsregering als politieke instantie zonder meer een zo diep ingrijpende beslissing als de pariteitswijziging kan nemen. Zij dient zich vóór deze stap door de deskundigen op monetair gebied, dus door de Nationale Bank, te laten beraden. Bij deze regeling evenals bij de overige onderdelen van de nieuwe wet hebben zich de parlementsleden bijna unaniem neergelegd. Andersluidende voorstellen, welke een speciale controlecommissie gevormd uit afgevaardigden, uit bankkringen, uit het bedrijfsleven enz. wilden benoemd zien, werden met grote meerderheid van stemmen afgewezen.

Het feit, dat de beslissing over het lot van de Zwitserse frank niet langer bij het Parlement berust, heeft veel beroering gewekt en ook in het buitenland opzien gebaard. Want Zwitserland is niet alleen een parlementaire democratie, maar misschien de enige democratie ter wereld waar alle macht bij het volk berust. Deze zgn. directe democratie geeft aan de parlementen in gemeente, kanton of Bond alle wettelijke bevoegdheden. In dit opzicht onderscheidt zij zich nauwelijks van andere parlementaire democratieën. Maar in tegenstelling tot andere staten kan het Parlement in Zwitserland tot de invoering van een wet besluiten, waar-

tegen zich het volk later duidelijk kant. Mochten nl. tenminste acht van de tweeëntwintig kantons of 30.000 stemgerechtigde burgers zulks eisen, dan moet over de betwiste wet een algemene volksstemming worden gehouden. Ingeval van een andersluidend resultaat van het plebiscliet treedt de door het Parlement reeds aangenomen wet niet in werking, voor zover het de normale gang van zaken betreft. Mochten de parlementsleden echter in het vooruitzicht van de tegenstand van hun kiezers de nieuwe wet van een speciale urgentieverklaring hebben voorzien, dan treedt de reeds afgekondigde wet krachtens de wil van het volk één jaar daarna buiten werking. Deze geldigheidsduur mag onder geen omstandigheden verlengd worden.

Het is duidelijk dat de totstandkoming van een wet voor een pariteitswijziging volgens de Zwitserse weg allesbehalve geschikt is. Discussies over dit belangrijke onderwerp zouden de deuren voor alle speculaties wagenwijd openzetten. Een beslissing over de wijziging van de pariteit dient te allen tijde vlug en omzichtig te worden genomen, voor zover dit besluit efficiënt zal zijn. Teneinde de voor de nationale economie funeste gevolgen van een pariteitswijziging zoveel mogelijk te beperken, ligt de bevoegdheid tot het nemen van een dergelijk besluit in de meeste staten, met inbegrip van Nederland, bij de regeringen zelf. Slechts de Verenigde Staten, Italië en België maken hierop een uitzondering. Maar in tegenstelling tot Zwitserland bestaan in deze landen geen grondwettelijke organen, welke het door het Parlement genomen besluit tot revaluatie resp. devaluatie ongedaan zouden kunnen maken.

Bij de devaluatie van de Zwitserse frank in 1936 werd de door de grondwet voorgeschreven weg niet betreden en de pariteitswijziging dientengevolge niet te vroeg ruchtbaar. In verband met die in politiek en economisch opzicht onrustige tijden had het Parlement toen aan de Bondsregering speciale volmachten verleend, op grond waarvan tevens het devaluatiebesluit werd genomen. Daar men in Zwitserland tegen buitengewone volmachten gekant is, wenst men de proefneming van 1936 niet te herhalen. Ook meent men na de devaluatie van het Engelse pond in het najaar 1967 en van de Franse frank in augustus 1969 alsmede na de revaluatie van de Duitse mark in oktober 1969 en het loslaten van de goudprijs een zekere kalmering in de internationale monetaire verhoudingen te kunnen vaststellen. Een revaluatie van de Zwitserse frank zou om de bovenvermelde redenen gewenst noch noodzakelijk zijn, te meer waar de Zwitserse economie voor het overgrote deel van het buitenland afhankelijk is en een eventuele revaluatie de exportnijverheid, banken en verzekeringmaatschappijen een voelbare schade zou toebrengen, om maar de belangrijkste groepen te noemen. Men is ook nog niet vergeten, dat de devaluatie van 1936 het Zwitsers Eedgenootschap, als gevolg van de plotseling gestegen waarde van de monetaire reserves der Nationale Bank, een boekwinst van Zw.fr. 617 mln. heeft opgeleverd. In geval van een aangenomen revaluatie van de Zwitserse frank van bijv. 10% zou de Nationale Bank naar de laatst bekende stand van de monetaire reserves een boekhoudkundig verlies van liefst Zw.fr. 1,6 mrd. moeten derven.

Toch heeft men in parlementaire kringen lange tijd getalmd alvorens de bevoegdheid over een dusdanig belangrijk onderwerp van de wetgevende naar de uit-

voerende macht over te hevelen. Er heerste gedurende de beraadslagingen een zeker onbehagen over het feit, dat een politieke instantie over een financieel-economisch vraagstuk van de eerste orde zou kunnen beslissen, al zou de Bondsregering haar besluit alleen ná consultatie van de deskundige leden van de raad van bestuur van de Nationale Bank mogen nemen. Pogingen van enkele parlementsleden om het besluit van de Bondsregering slechts in overeenstemming met de Nationale Bank te doen nemen vonden bij de meerderheid geen weerklank, daar deze formulering de invoering van het vetorecht van de Nationale Bank zou hebben betekend. Derhalve zal voortaan het recht tot pariteitswijziging, weliswaar na ruggespraak met de Nationale Bank, maar toch uitsluitend bij de Bondsregering berusten.

Deze heeft gedurende de debatten herhaaldelijk en met nadruk verklaard, dat zij evenals de centrale bank altijd voor de stabiliteit van de Zwitserse frank zal blijven strijden en dat zij derhalve niet voornemens is de pariteit van de Zwitserse valuta te wijzigen. Het verleden heeft deze zienswijze bevestigd. Want er waren sedert de Tweede Wereldoorlog verscheidene keren situaties ontstaan welke de revaluatie van de Zwitserse frank zouden hebben gerechtvaardigd. Toch is de Bondsregering toen standvastig gebleven en heeft zij aan de stabiliteit van de nationale valuta niet laten tornen. Of dit te allen tijde het geval zal blijven, hangt in de eerste plaats af van de toekomstige monetaire ontwikkeling in de wereld. Het kleine Zwitserland zal op de gang van zaken geen noemenswaardige invloed kunnen uitoefenen. Het is echter boven iedere twijfel verheven, dat Zwitserland nooit zelfstandig tot een pariteitswijziging zal overgaan en evenmin ooit het initiatief tot een soortgelijke stap in internationaal verband zal nemen.

De oude Bankwet

Aan de Muntwet komt een verstrekkende betekenis toe, verstrekkend niet alleen omdat de wet een heel groot terrein bestrijkt, maar tevens omdat zij vanwege haar monetaire inhoud geen landsgrenzen kent. Daarentegen heeft de Bankwet van 8 november 1934 de organisatie en structuur van de in Zwitserland gevestigde banken en spaarbanken tot onderwerp en beperkt zich dus tot het land zelf. Zij heeft als drieledige taak de bankcrediteur en vooral de spaarder te beschermen, een al te grote kapitaaluitvoer in het belang van de Zwitserse economie te voorkomen en tenslotte de banken hunnerzijds tegen plotselinge en grote opvragingen door het publiek te vrijwaren. Terwijl de belangrijke Muntwet geheel werd herzien, vond bij de Bankwet slechts een gedeeltelijke herziening plaats. De voornaamste onderdelen van de oude wet werden onveranderd door de nieuwe wet overgenomen. Hiertoe behoort de ruggespraak van het gehele Zwitserse bankwezen, het *bankgeheim*, dat in art. 47 van de wet is geregeld. Slechts enkele onbeduidende technische details werden aan de huidige tijdsomstandigheden aangepast. Zoals bekend is Zwitserland het enige land, waar de schending van het bankgeheim met straf wordt bedreigd. Bij de strafmaat van zes maanden gevangenis of boete van Zw.fr. 20.000 in geval van opzet werd de boete volgens de nieuwe Bankwet tot Zw. fr. 50.000 verhoogd. In geval van schuld kan aan de dader voortaan een

boete van Zw.fr. 30.000 in plaats van Zw.fr. 10.000 worden opgelegd.

De belangrijkste wetswijzigingen betreffen een ruimere omschrijving van de werkzaamheden van een bank, strengere eisen voor haar oprichting, speciale voorschriften voor buitenlandse banken en een betere bescherming van de spaarder in geval van een faillissement van een bank.

Onder de vroegere wet vielen alleen banken en geen andere ondernemingen zoals houdster-, financierings- en handelsmaatschappijen. Men ging ervan uit, dat deze meestal grote ondernemingen normaliter op de kapitaalmarkt door de uitgifte van obligatieleningen in hun kapitaalbehoefte voor investeringsdoeleinden plegen te voorzien. Later werden echter talrijke commerciële en industriële financieringsmaatschappijen van minder grote omvang gevormd die — omdat voor hen geen mogelijkheid tot emissie van openbare leningen bestond — de benodigde gelden direct bij het publiek trachtten te vinden. Zij openden kantoren welke zich uiterlijk door niets van bankierskantoren onderscheidden, gaven zelfs kassabons of spaarboekjes uit en zetten een soms grootscheepse wervingscampagne op. De bonafide spaarder meende in die gevallen met een echte bankinstelling te maken te hebben en vertrouwde zijn geld aan de financieringsmaatschappij toe, niet wetende dat deze zijn geld niet, zoals een bank dit pleegt te doen weer zou uitzetten om een zekere winstmarge tussen credit- en debetrente te behalen.

Inderdaad gebruikte de maatschappij de depositogelden van haar cliënten dikwijls voor eigen investeringsdoeleinden en druiste ermee tegen de gouden bankwet in, welke kortlopende financieringen alleen met liquide middelen en van financieringen op middellange en lange termijn met overeenkomstige gelden toestaat. Daar deze maatschappijen buiten de controle van de Bankwet vielen, moesten uit de hogere risico's moeilijkheden voortkomen, hetgeen dan ook herhaaldelijk gebeurd is. Derhalve diende zich een nieuwe regeling aan waarbij deze maatschappijen zich moeten laten welgevallen op dezelfde wijze als banken te worden behandeld zonder zelf banken te zijn.

Ook als het erkende bankinstellingen zijn welke zich aan de spelregels houden, zijn de maatstaven weliswaar strenger dan voor andere ondernemingen. Maar de oprichting van een bank was tot nog toe slechts aan zekere gemakkelijk te vervullen formaliteiten gebonden. Er is wel eens gezegd, dat het in Zwitserland eenvoudiger is om een bank op te richten dan om een café te openen. Evenzeer is het bekend, dat er in het land meer banken dan tandartsen zijn gevestigd. Tot nog toe was het voldoende om de oprichtingsakte, statuten of reglementen aan een staatscommissie over te leggen, waarna deze over het algemeen aan het verzoek haar fiat hechtte, en de nieuwe bank kon al met haar werkzaamheden beginnen. Speciale eisen aan het te storten kapitaal, aan de verhouding van het eigen vermogen tot de verplichtingen of aan de deskundigheid van de oprichters werden niet gesteld.

Hadden zich al verschillende keren moeilijkheden voorgedaan met Zwitserse banken en financieringsmaatschappijen, welke om een aanvulling van de Bankwet riepen: déconfitures van buitenlandse banken hebben in de laatste jaren het image van de banken in Zwitserland evenzeer in gevaar gebracht en de wetsherziening tot een gebiedende eis gemaakt. Daar voor buitenlandse

banken geen bijzondere regeling bestond en zij even gemakkelijk als Zwitserse banken konden worden opgericht, is Zwitserland tot het land met de meeste buitenlandse banken geworden. Vooral in Genève en in Tessin hebben zich de meeste buitenlandse banken gevestigd. In Zwitserland bestaan er 77 buitenlandse, volgens Zwitsers recht opgerichte banken, alsmede 12 vestigingen van buitenlandse bankinstellingen. Gezamenlijk hadden deze banken eind 1969 een balanstotaal van Zw.fr. 18 mrd. of bijna 11% van het balanstotaal van alle banken in Zwitserland. M.a.w. iedere negende in Zwitserland gevestigde bank is volgens haar balans-totaal van buitenlandse origine.

Nog duidelijker wordt de betekenis van de buitenlandse banken, wanneer de buitenlandse transacties met die van de zuiver Zwitserse bankinstellingen worden vergeleken. Van alle verplichtingen van de in Zwitserland gevestigde buitenlandse banken bestond 66,4% uit verplichtingen tegenover het buitenland, vergeleken met slechts 17,6% bij de Zwitserse banken. Bij de buitenlandse activa bedroegen deze percentages zelfs 75,3% voor de buitenlandse en 18,4% voor de Zwitserse banken.

De nieuwe Bankwet

Voortaan zullen alle financieringsmaatschappijen, welke gelden van derden aannemen en ook voor deze werkzaamheden propaganda maken, onder de Bankwet vallen en dus op dezelfde manier als banken worden behandeld. Deze instellingen worden erdoor weliswaar geen banken en blijven dus slechts schijnbaar bankinstellingen. Maar de cliënten die dit verschil meestal niet kennen worden in het vervolg beter beschermd, wanneer zij hun gelden aan een financieringsmaatschappij toevertrouwen. Het publiek zal ermee blijven doorgaan; want de financieringsmaatschappijen die zichzelf overigens nooit „bank” mogen noemen geven over het algemeen een hogere rente en ook de overige condities zijn vaak aantrekkelijker dan dit bij de banken het geval is. Coöperaties vallen ook in de toekomst buiten de Bankwet.

Naast deze strengere eisen welke aan de werkzaamheden van de financieringsmaatschappij worden gesteld, moeten volgens de nieuwe wet bepaalde voorwaarden bij de oprichting van een bank worden vervuld. De vergunning zal door de staatscommissie alleen worden verleend, nadat een minimumkapitaal zal zijn gestort. Dit bedrag zal in de uitvoeringsbepalingen nader worden omschreven; men denkt erbij aan een bedrag van Zw.fr. 2 mln. Het bestuur van de op te richten bank moet uit deskundigen zijn samengesteld die te goeder naam en faam bekend staan. De meerderheid van het bestuur moet haar domicilie in Zwitserland hebben. Indien deze voorwaarden vervuld zijn, heeft de aanvrager een recht op het verstrekken van de vergunning. De behoefte aan een nieuwe bank dient niet te worden bewezen. Anderzijds bestaat er ook geen „numerus clausus”. De vrije concurrentie blijft derhalve ondanks de strenge toelatingseisen gewaarborgd.

Deze regeling geldt voor de oprichting van alle banken, dus met inbegrip van de buitenlandse bankinstellingen. De laatstgenoemde hebben echter voor hun toelating nog drie additionele voorwaarden te vervullen. Het land van herkomst van de oprichters moet ook aan Zwitserse banken een vestigingsvergunning verstrek-

(I.M.)

ken en hun dezelfde faciliteiten voor de uitoefening van hun bedrijven verlenen. Hieruit volgt, dat banken uit communistische landen bijv. niet langer in Zwitserland kunnen worden toegelaten. Ook andere landen welke aan Zwitserse banken moeilijkheden in de weg leggen, zullen thans geen kans meer zien een bank in Zwitserland op te richten, voor zover het aan de vereiste reciprociteit ontbreekt. Vóór het in werking treden van de nieuwe wet afgegeven vergunningen zullen echter niet worden ingetrokken.

Tevens moet uit de naam van de bank duidelijk blijken, dat het een buitenlandse instelling betreft. De toevoeging „Zwitsers”, hetgeen vroeger herhaaldelijk gebeurd is, wordt evenmin toelaatbaar geacht als een zuiver neutrale benaming. Ook hierbij wordt aan de bescherming van de bonafide cliënten gedacht. Tenslotte moeten de buitenlandse banken zich naar de algemene gedragslijn richten welke op conjunctuurpolitiek gebied, vooral wat eventuele deviezenbepalingen en kredietrestricties betreft, voor de Zwitserse banken gelden. Deze maatregelen worden nl. in Zwitserland niet wettelijk vastgelegd, maar van geval tot geval door een vrijwillige overeenkomst tussen de Nationale Bank en de Zwitserse Bankiersvereniging bepaald.

Evenals de wetgever geen definitie gegeven heeft van hetgeen hij onder een „bank” verstaat, heeft hij vermeden de term „buitenlandse bank” nader te omschrijven. Hij beperkt zich ertoe van een „overheersende buitenlandse invloed” te spreken zonder te bepalen, wanneer zich dit geval zal kunnen voordoen. Uiteraard zal dit steeds dan het geval zijn, wanneer meer dan de helft van het kapitaal zich in handen van buitenlanders bevindt. Maar er zijn ook andere gevallen denkbaar, wanneer bijv. een enkele buitenlander in zijn hoedanigheid van aandeelhouder, commissaris, directeur of anderszins dankzij een meer dan normale deskundigheid, persoonlijke relaties e.d. een grote persoonlijke invloed op de gang van zaken uitoefent of wanneer de bank buitengewoon grote verplichtingen tegenover bepaalde buitenlandse geldgevers aangaat enz. De beslissing hierover ligt bij de staatscommissie, die de eenmaal verleende vergunning ook weer kan intrekken indien de werkzaamheden van de bank met de wettelijke gedragsregels in strijd zijn. De Zwitserse Bondsregering had dit onderwerp belangrijk genoeg geacht om reeds op 21 maart 1969 een verordening inzake de afgifte van vergunningen aan overwegend buitenlandse banken af te kondigen. Deze verordening is thans grotendeels in de Bankwet ingelijfd.

Naast de herziening van de Bankwet op het gebied van de financieringsmaatschappijen, bij de oprichting van banken en voor buitenlandse banken in het algemeen, zijn er verscheidene nieuwe bepalingen over de controle door de staatscommissie, over sanctiemaatregelen e.d. in de tekst van de toekomstige Bankwet opgenomen. Eén bepaling is wellicht waard nog afzonderlijk genoemd te worden, t.w. de uitkering aan spaarders in geval van een faillissement van een bank. Hoe belangrijk de spaarders voor het Zwitserse bankwezen zijn, blijkt wel uit het feit, dat er eind 1969 8,4 mln. spaarboekjes — dus méér dan Zwitserland inwoners telt — met een gezamenlijk tegoed van Zw.fr. 313,1 mrd. of 20,3% van alle derdengelden in omloop waren. De houders van deze boekjes resp. van spaardeposito's beschikten toen gemiddeld over een tegoed van Zw.fr. 3.700 per spaarder. Bij de uitkering ingeval van een faillissement hunner bank waren zij voorheen tot een bedrag van Zw.fr. 5.000 preferent crediteur. In verband met de voortschrijdende waardevermindering van het geld wilden sommige parlementsleden dit bedrag tot Zw.fr. 10.000 verhoogd zien. Uiteindelijk werd echter de in het wetsontwerp voorgestelde regeling, zoals trouwens de gehele nieuwe wet, met algemene stemmen aangenomen. Pas nadat alle spaarders uit deze categorie — dit zijn 78,8% van alle spaarders — volledig zijn bevredigd, komen de spaarders met een tegoed boven Zw.fr. 5.000 tot de uiterste grens van Zw.fr. 10.000 voor een preferente uitkering in aanmerking.

**K. H. Stanislaus
Bazel**

(Slot van blz. 193)

in hun opvatting alleen worden bereikt door vermindering van de overheidsuitgaven en matiging van de particuliere bestedingen.

Er is in zoverre een keerpunt gekomen in de verhoudingen tussen werkgevers en werknemers, dat de vakbeweging althans bereid is 1% groei van de particuliere investeringen en 0,5% stijging van de produktie prijs te

geven. In haar conceptactieprogramma staat met zoveel woorden dat „materiële vooruitgang op zichzelf nog geen verbetering van het welzijn betekent en dat een herwaarderling noodzakelijk is — zowel in kwantitatieve als kwalitatieve zin — van de economische groei”.

In *Vrij Nederland* constateert ook P. de Hen, dat het eenheidsfront van werkgevers en werknemers is doorbroken. Vroeger waren de sociale partners het immers met elkaar eens, dat voorrang moest worden gegeven aan de investeringen om de economische groei en de volledige werkgelegenheid te verzekeren. Maar deze doorbraak betekent ook dat een consensus tussen sociale partners over het sociaal-economische beleid in de breedste zin ontbreekt.

Werkgevers en werknemers zijn het overigens eens dat een hoogst belangrijk collectief goed, als een waardevaste-pensioenvoorziening voor alle werknemers op basis van tenminste 70% van het eindloon, uit de loonruimte moet worden betaald. Een alternatieve oplossing, bedacht door het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond, ligt in feite besloten in de plannen die de pensioencommissie van de Stichting van de Arbeid onlangs in een interim-rapport bekend heeft gemaakt.

Het NCW had namelijk bedacht, dat een wettelijke pensioenplicht op basis van kapitaaldekking zoveel besparingen zou opleveren, dat geen verhoging van belastingdruk nodig zou zijn om de gewenste collectieve voorzieningen te financieren.

In nog een ander opzicht schijnt het werkgeversstandpunt ondersteund te worden door het Centraal Planbureau. Uit de *Economische contouren voor de kabinetsperiode 1971-1975* blijkt immers, dat bij verhoging van de belastingdruk het probleem van de afwenteling een dubieuze rol speelt.

De politieke partijen, die een lichte versobering terwille van meer voorzieningen voor de gemeenschap in hun vaandel hebben geschreven, hebben bepaald niet de zegen van de macro-economische wichelaars mee. Maar tenslotte zijn het niet de economen, die de toekomst van onze maatschappij bepalen, maar de politici en in laatste instantie de kiezers.

A. F. van Zweeden

Ingezonden

Welvaart en welzijn

In *ESZ* van 27 januari jl. zag ik bij een artikel van Prof. Heertje over „Evenwichtige technische ontwikkeling” een noot waarin hij stelde, dat ik in een recent artikel (6 januari jl.) de schijntegenstelling tussen welvaart en welzijn had *gehanteerd* (cursive-ring van mij, B.). Ik moet uit dit laatste woord begrijpen dat ik z.i. economisch een verschil tussen beide begrippen maakte.

Ik deed in een beschouwing over de kritiek op de consumptiemaatschappij integendeel uitkomen dat het

welzijn element van de welvaart is, zij het bij geleidelijke verzadiging van de materiële behoeften relatief hoger te waarderen. De toekomstige welzijnsmaatschappij „betekent niet minder maar meer consumptie, zij eist niet minder maar meer produktie” enz. Herlezing zal Prof. Heertje ongetwijfeld zijn misverstand doen inzien.

Op zichzelf is deze rectificatie van zijn noot dan ook weinig gewichtig. Prof. Heertje zou misschien echter zeggen: gebruik die woorden dan niet naast elkaar. Hier is, naar ik meen, een belangrijker zaak in het geding. Wanneer economen zich in het praktische leven bewegen, kunnen zij zich niet losmaken van de dagelijkse omgangstaal. De kranten staan vol van welvaart en welzijn, al gaat het m.i.

ook daarbij meer om een accent dan om een tegenstelling. Hoe dit ook zij, wij kunnen niet aan het woord welzijn voorbijgaan, wanneer wij niet in vaktaal maar in omgangstaal converseren. Wil het „gesprek”, dat in onze maatschappij terecht op allerlei gebied zo'n grote rol gaat spelen, zin hebben, dan moeten wij dezelfde taal spreken met een op elk terrein zo scherp mogelijk gestelde inhoud. De toenadering, al is die niet altijd eenvoudig, moet daarbij echter vooral van de specialisten komen.

Drs. G. Brouwers

Naschrift

Zoals Drs. Brouwers zelf schrijft, dient te worden gestreefd naar omschrijvingen met een zo scherp mo-

gelijk gestelde inhoud. De aanpassing aan het slordige spraakgebruik inzake de begrippen welvaart en welzijn is daarmee in strijd en m.i. verwerpelijk. Een kritische instelling van wetenschappelijke zijde is vooral geboden nu de schijntegenstelling tussen welvaart en welzijn wordt gebezigt om politieke stokpaarden te berijden.

Prof. Dr. A. Heertje

ESB Mededelingen

VNO-seminar over fusies

Evenals vorig jaar organiseert de Stichting De Baak, Management Centrum van het VNO, in samenwerking met het bureau Krekkel, Van der Woerd, Wouterse een seminar gewijd aan het thema „Acquisitions, Mergers and Divestitures”. Het se-

minar, dat van 18 tot 21 april in het Palacehotel in Noordwijk aan Zee wordt gehouden, is bestemd voor leden van directies en beleidsfunctionarissen, die met de problematiek van fusies, overnemingen en afstotingen van ondernemingen te maken hebben of zich daarover willen oriënteren. De voertaal van het seminar is Engels. De leiding berust bij twee hoogleraren van de Harvard Business School, M. Colyer Crum (ondernemingsfinanciering, financiële instituten en investeringen) en Charles M. Williams (geld-, krediet- en bankwezen).

Het centrale thema van het seminar is het beoordelen van de financiële aspecten van fusies, overnemingen en afstotingen van bedrijfsonderdelen. Daarbij zijn niet alleen de financiële aspecten van belang, maar ook het ondernemingsbeleid op langere termijn. Met name zullen de doelstellingen van de onderneming opnieuw moeten worden getoetst. Bovendien komt de vraag aan de orde, hoe deze structuurveranderingen

het doeltreffendst door de interne organisatie van de onderneming kunnen worden opgevangen.

Op het seminar zullen o.m. de volgende onderwerpen aan de orde worden gesteld:

- wat zijn de financiële gevolgen van een fusie en hoe kunnen deze in overeenstemming worden gebracht met de plannen op langere termijn?
- het afwegen van de invloed van korte- en lange-termijnaspecten in financiële beleidsalternatieven;
- het op elkaar afstemmen van samenhang met het personeelsbeleid en de doelstellingen van de onderneming;
- beoordeling van de mogelijkheid om een bedrijf in het buitenland over te nemen, het afwegen van de bijzondere omstandigheden en belangen van Nederlandse en buitenlandse groepen;
- de ontwikkeling van het overheidsbeleid inzake fusies en concentraties;
- verwerving en heroriëntatie van

Het bestuur van de

Stichting Utrechts centrum voor hoger economisch en administratief onderwijs

roept gegadigden op voor de functie van

DIRECTEUR

voor de in opbouw zijnde school voor **hoger economisch en administratief onderwijs** (h.e.a.o.) te Utrecht.

Gedacht wordt aan een academicus, bij voorkeur een econoom, die belangstelling voor nieuwe vormen van opleiding en vorming paart aan leidinggevende en organisatorische kwaliteiten.

Ervaring in een leidinggevende functie bij het onderwijs of in het bedrijfsleven kan tot aanbeveling strekken.

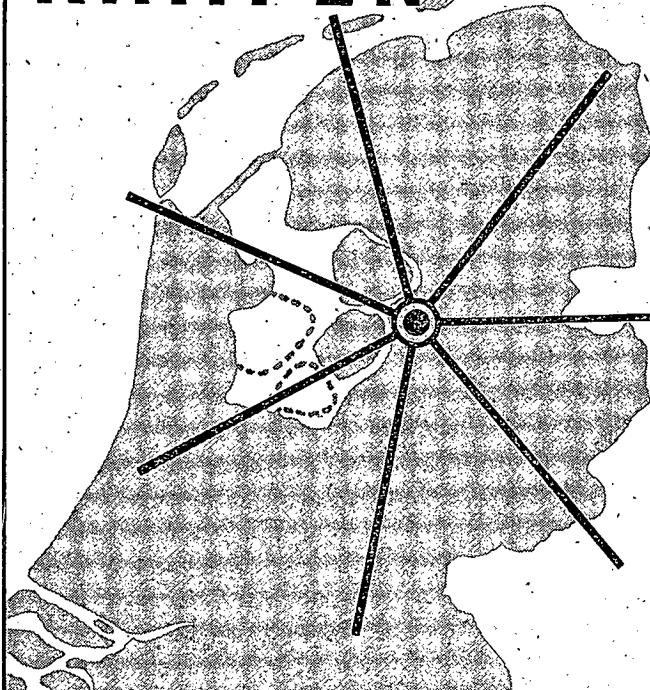
De regeling t.a.v. rechtspositie c.a. is analoog aan de rijksregeling (o.a. vrijstelling premie A.O.W.). Salarisgrenzen van f 3179,— tot f 3581,—.

Kandidaten dienen bereid te zijn zich aan een psychologisch onderzoek te onderwerpen.

Sollicitaties met volledige inlichtingen en referenties te zenden aan:

Het bestuur van voornoemde stichting,
Neudeflat, 2e etage,
Utrecht, Telefoon 030 - 28511.

KAMPEN

CENTRAAL GELEGEN INDUSTRIEKERN,
dus financiële tegemoetkoming
bij vestiging van bedrijven. Tel. (05202) 4757 *

- gevestigde ondernemingen;
- strategie en tactiek van tenders;
- de rol van financieringsinstituten, banken, externe accountants en andere groepen bij overnemingen en fusies;
- afstoting van een belangrijk deel van de onderneming.

Deze onderwerpen zullen worden behandeld aan de hand van praktijkvoorbeelden uit het Amerikaanse bedrijfsleven. Daarbij zal de discussiemethode worden toegepast, waarmee

de Harvard Business School zich grote faam heeft verworven, t.w. de „case method”.

De kosten van deelneming bedragen f. 1.450, exclusief verblijfkosten. Men kan zich aanmelden bij: J. H. Smidt van Gelder, De Baak, Koningin Astridboulevard 23, Noordwijk aan Zee, tel. (01719) 36 41.

Canadees congres

Door de „Canadian University and

College Placement Association” worden voorbereidingen getroffen voor het houden van een Internationale Conferentie in Canada in 1973 of 1974 met Beroepskeuze, Beroepsvoorlichting en Arbeidsbemiddeling als onderwerp.

Voor nadere inlichtingen kan men zich wenden tot de Attaché Arbeidsvoorziening en Immigratie, Canadese Ambassade, Groot Hertoginnelaan 8 (7e etage), 's-Gravenhage, telefoon (070) 64 48 25.

PROVINCIALE PLANOLOGISCHE DIENST VAN NOORD-HOLLAND

Bij de afdeling planvoorbereiding bestaat gelegenheid tot plaatsing van een

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER (STER)

voor het verrichten van toegepast wetenschappelijk onderzoek ten behoeve van de voorbereiding van plannen voor de toekomstige ontwikkeling in hoofdlijnen van delen van de provincie, voor het toetsen van bestemmingsplannen van gemeenten en voor andere voorkomende onderzoekswerkzaamheden.

Gevraagd: doctoraal examen in één der sociale wetenschappen, bij voorkeur sociale geografie.

Organisatorische capaciteiten strekken tot aanbeveling.

Het salaris ligt in de wetenschappelijk ambtenarenrang.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de Directeur van de Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland, Zijlweg 245, Haarlem, post Overveen, onder vermelding van no. 181.

Blijf bij! Lees „E.-S.B.”

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

Het Geografisch Instituut zoekt voor zo spoedig mogelijk een

WETENSCHAPPELIJK (HOOFD)MEDEWERKER (1e klas)

Zijn taak zal bestaan uit het geven van onderwijs, het begeleiden van studentenonderzoek en het zelf verrichten van onderzoek op het terrein van de

INDUSTRIËLE GEOGRAFIE

Het onderwijs impliceert in de vóórkandidaatsstudie: colleges (2e jaar), scripties (3e jaar) en een deel van het practicum; in de doctorale opleiding van met name onderzoekers en planologen: colloquia (5e jaar) en begeleiding van daaropvolgend onderzoek; een en ander in samenwerking met een reeds aanwezige medewerker op dit terrein.

Vereist:

doctoraal-examen sociale geografie m. bijvak economie.

Gewenst:

onderzoekervaring;
kennis van moderne geografische onderzoeksmethoden (incl. mathematische) en statistiek;
redactionele bekwaamheden.

Sollicitaties (met inbegrip van een opgave van publicaties) te richten aan het Hoofd van de Afdeling Personeelszaken, Postbus 72 te Groningen.

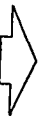

H. W. J. Bosman en F. A. M. Alting von Geusau (red.): The future of the international monetary system. A. W. Sijthoff, Leiden 1970, 180 blz.

In dit boek vindt men de inleidende verhandelingen van de door de Société Universitaire Européenne de Recherches Financières (SUERF) en het John F. Kennedy Institute te Tilburg van 16 - 19 april 1969 georganiseerde colloquium over het in de titel vermelde onderwerp. Het

bevat een inleiding van E. van Lennep en een samenvatting van P. Bureau. Daarnaast treffen we bijdragen aan die betrekking hebben op bestaande betalingsbalansonevenwichtigheden (M. Gilbert), op „multilateral surveillance” inzake betalingsbalansen (R. W. Russel), op de toe-

komst van de diverse soorten van internationale reserves (E. M. Bernstein) en op structurele problemen in verband met het karakter van de praktische internationale betalingsbalanspolitiek (I. S. Friedman). J. Márquez behandelt de ontwikkelingslanden, en L. Veltrusky samen met J. Petrivalsky behandelen de socialistische landen in hun betrekkingen tot het internationale monetaire stelsel. Met uitzondering van de bijdrage van R. W. Russell, die goeddeels werd herschreven, zijn de overige discussiestukken vrijwel onveranderd gereproduceerd. Aan de samenvatting van P. Bureau is slechts een naschrift toegevoegd van nauwelijks één pagina.

Nederlandse Groepering

met gespreide vestigingen in de Benelux, ruim f 400.000.000 omzet en ca. 6.700 werknemers, vraagt voor de Bedrijfs Economische Afdeling van haar hoofdkantoor een

academisch gevormd bedrijfseconoom

Deze afdeling verricht bedrijfseconomische studies in de ruimste zin met het zwaartepunt op budgettering, resultatenanalyse en investeringsbeoordelingen.

De nieuwe functionaris zal in teamverband in het bijzonder bij de resultatenanalyse worden betrokken.

Voorkeur genieten kandidaten met passende ervaring in een leeftijd van ca. 30 jaar. In verband met bestaande internationale samenwerking is een redelijke beheersing van de Engelse taal noodzakelijk.

De honorering vormt uiteraard een punt van bespreking, zij zal bij voldoende ervaring een niveau van fl. 30.000,- te boven gaan.

Bij huisvesting in een aantrekkelijk woongebied wordt daadwerkelijke steun verleend.

Strikt vertrouwelijke behandeling is verzekerd.

Met de hand geschreven sollicitatiebrieven en getypt curriculum vitae binnen 14 dagen te richten aan het bureau van dit blad onder nummer E.-S.B. 10-1, Postbus 42, Schiedam.

Doordat er ca. anderhalf jaar ligt tussen het tot stand komen en de publikatie in boekvorm is het onvermijdelijk dat sommige geschriften hier en daar aan actualiteit hebben ingeboet. Met name is het jammer dat het uitstekende overzicht van M. Gilbert niet kon worden bijgewerkt. Interessant blijft echter, bij het uitblijven van hervormingen van het internationale monetaire stelsel, de bijdrage van E. M. Bernstein die, terwijl hij de speciale trekkingsrechten waardeert, zich voorstander blijft betonen

van het instellen van een „Reserve Settlement Account”.

Op het terrein van de ontwikkelingsproblematiek is de klacht van J. Márquez, dat het stelsel van speciale trekkingsrechten onvoldoende rekening houdt met de speciale behoeften van de ontwikkelingslanden, nog actueel. Ook de bijdrage betreffende de internationale monetaire problematiek van de socialistische landen blijft van belang. Tenslotte geldt dit eveneens voor het door I. S. Friedman aan de orde gestelde

probleem dat met een Keynesiaanse analyse van betalingsbalansproblemen dikwijls onvoldoende aandacht wordt besteed aan structurele, politieke en sociale veranderingen.

Samenvattend kan dan ook worden gesteld dat met het uitgeven van de destijds geleverde bijdragen in boekvorm, niettegenstaande het tijdsverloop, in het algemeen genomen toch een nuttig werk is verricht.

Prof. Dr. A. J. Reitsma

Universiteit van Amsterdam

Bij de Dienst voor Planaangelegenheden (Planbureau) der Universiteit van Amsterdam wordt gezocht een academisch gevormd

staffunctionaris

voor de planning

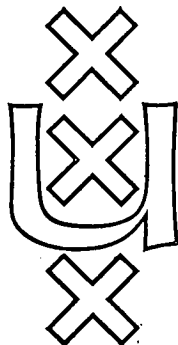
De Dienst voor Planaangelegenheden adviseert het Universiteitsbestuur onder meer inzake de planning op lange, middellange en korte termijn. De taak van de gezochte functionaris zal omvatten de leiding van de organisatie van het middellange termijnplan.

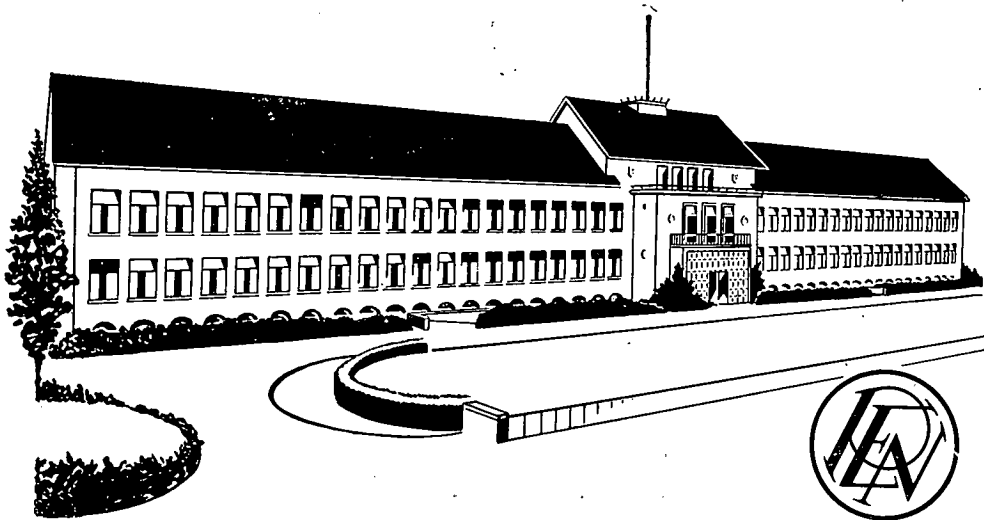
Met behulp van moderne informatieverwerkende middelen dienen diverse alternatieven te worden ontwikkeld op basis van prognoses en te kwantificeren programma's der studie-eenheden. Een programmeur staat ter beschikking.

Vereist is inzicht in planningswerkzaamheden. Kennis van de mogelijkheden van elektronische informatieverwerkende media strekt tot aanbeveling. Gedacht wordt aan een econoom, ingenieur, mathematicus of socioloog met mathematisch-statistische deskundigheid.

Het salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, kan maximaal uitlopen tot f 46.000 's jaars (inclusief 6% vakantietoelage). De premie AOW is voor rekening van de Universiteit.

Sollicitaties onder nummer P153s worden binnen 14 dagen gaarne ingewacht door het Hoofd van de Dienst Personeelszaken, Spui 21, Amsterdam.

Bij het

PROVINCIAAL ELECTRICITEITSBEDRIJF VAN NOORD-HOLLAND te **BLOEMENDAAL** kunnen in verband met de sterke groei als naaste medewerkers van het Hoofd Bedrijfs-economische Zaken en Organisatie worden geplaatst :

TWEE JONGE STAFFUNCTIONARISSEN

voor het verrichten van onderzoeken en het daarover uitbrengen van rapporten over

- bedrijfseconomische en organisatorische vraagstukken van bedrijf en bedrijfs-onderdelen;
- een zo doelmatig mogelijke administratieve organisatie.

Hieronder is mede begrepen het onderzoeken van computertoepassingen. Ons bedrijf heeft de beschikking over IBM-computers 360/30 en 360/20 met magnetische schijven en banden.

Voltooide academische opleiding (economisch drs. bedrijfsecon. richting), dan wel registeraccountant of gevorderde studie hiervoor is vereist.

Goede contactuele eigenschappen zijn noodzakelijk.

Gezien de nieuwe opzet van de administratie is een interessant werkteerrein te ver-wachten.

Sollicitanten dienen bereid te zijn aan een psychologisch onderzoek mede te werken.

Salaris afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring.

Behalve de bij de overheid gebruikelijke vakantietoeslag van 6 procent en de welvaarts-vaste pensioenregeling, bestaat o.m. een ziektekostenregeling en een vergoedings-regeling voor reis-, pension- en verhuiskosten.

Schriftelijke sollicitaties, vergezeld van een recente pasfoto, worden gaarne binnen 2 weken na verschij-nen van dit blad tegemoet gezien door de directie van het P.E.N., Ign. Bispincklaan 19 te Bloemendaal.

Het Ministerie van Financiën

vraagt t.b.v. de Directie
Buitenlands Betalingsverkeer

hoofd van de afdeling internationale monetaire zaken

(econoom of financieel- economisch geschoolde jurist)

De afdeling is belast met de
behandeling van:

**internationale monetaire en
betalingsvraagstukken**

**aangelegenheden m.b.t. de
internationale monetaire
organisaties en kapitaalverkeer**

**algemene economische vraag-
stukken samenhangende met de
Nederlandse betalingsbalans**

Vereist: Doctoraal examen
economie/recht.
Specialisatie en ervaring op
monetair gebied.

Standplaats 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd
en ervaring, max. f 3641,-
per maand.

Premie AOW voor Rijksrekening.
Vakantie-uitkering 6%.

Sollicitaties onder vermelding
van vac. nr. 1-0368/0936
zenden aan de
Rijks Psychologische Dienst,
Prins Mauritslaan 1,
's-Gravenhage.

DR. SLOOFF'S

Wegwijzer voor de Belegger

f 8,50

Een prettig leesbaar boekje voor hen,
die gaarne wegwijs worden op het
punt van beleggen; een ideaal naslag-
werkje voor hen, die dit reeds zijn.
Verkrijgbaar bij uw boekhandelaar of
rechtstreeks bij de uitgever :

H. A. M. ROELANTS TE SCHIEDAM.